

De Priorij van de Reguliere Kanunniken van het Heilig Graf te Sint-Odiliënberg (1467-1639) *)

Woord vooraf

Tot nogtoe werd er over de stichtingen van de Heilig-Graforde te Sint-Odiliënberg geen enkele monografie gepubliceerd, noch over het klooster van reguliere kanunniken, (1467-1639), noch over dat van reguliere kanunnikessen (1888-).

*) Volgende afkortingen werden gebruikt voor veelvuldig geciteerde bronnen, werken en tijdschriften :

AGAU	= <i>Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.</i> Utrecht.
AGSO	= Archief Gemeente Sint-Odiliënberg
AHGB	= Archief Heilig-Graforde, priorij Sion, te Bilzen.
AHGO	= Archief Heilig-Graforde, priorij Thabor, te Sint-Odiliënberg.
AHGT	= Archief Heilig-Graforde, priorij Jerusalem, te Turnhout.
APSO	= Archief Parochie Sint-Odiliënberg.
BCRH	= <i>Bulletin de la Commision Royale d'Histoire</i> , of <i>Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis</i> , Brussel.
BKNOB	= Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, Leiden.
BTHA	= Bibliotheek Theologische Hogeschool, Amsterdam.
BSAHDL	= <i>Bulletin de la Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liège</i> , Liège.
BVGR	= <i>Bijlagen tot het Verslag van de toestand der Gemeente (Roermond)</i> , Roermond.
Codex dipl. Berg.	= <i>Codex diplomaticus Bergensis</i> , of <i>Oorkonden en Bescheiden van de kerk en het kapittel van de gemeente Sint-Odiliënberg</i> , uitg. door M. WILLEMSSEN, 2dln, Maastricht, 1885-1889; of in <i>PSAHL</i> , XXII, 1885, 412-538; XXIII, 1886, 161-291; XXVI, 1889, 167-336.
Deux Notices	= <i>Deux Notices sur l'Ordre canonial du Saint Sépulcre</i> uitg. door M. WILLEMSSEN, Maastricht, 1891, of in <i>PSAHL</i> , XXVIII, 1891, 247-405; XXIX, 1892, 193-215.
DHGE	= <i>Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques</i> , Paris.

Wel bestaan er verscheidene algemene werken waarin ook over de Heilig-Graforde wordt gehandeld. Zo b.v. de publicaties van P. H. Hélyot, M. Heimbucher en A. Couret ¹⁾).

Meer speciale gegevens over de Heilig-Grafkloosters in het bisdom Luik vindt men bij J. P. R. Stéphan ²⁾. Over de Heilig-Graforde in de Nederlanden of het prinsbisdom Luik schreven o.a. H. P. Vanderspeeten, J. Daris, J. Ceyssens en Zr. M. Hereswitha ³⁾).

Monografieën over sommige van deze kloosters, meestal studies voorafgegaan door een algemeen geschiedkundig overzicht van de Orde, werden gepubliceerd door A. Habets, F. Dazert, W. Goossens, Zr. M. Hereswitha ⁴⁾).

Limburg's Verleden = *Limburg's Verleden, Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, onder redactie van verschillende auteurs, uitg. door het *Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht*, 2 dln. Maastricht, I (1960); II (1969).

Nat. Biogr. W. = *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Brussel.

PSHAL = *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, Maastricht.

RABr = Rijksarchief, Brussel.

RAH = Rijksarchief, Hasselt.

RALM = Rijksarchief in Limburg te Maastricht.

VROA = *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven*, 's Gravenhage.

De andere aangehaalde werken worden slechts de eerste maal dat ze vermeld worden volledig geciteerd.

¹⁾ P. H. HELYOT, *Histoire des ordres monastiques, religieux et militaires*, 8 dln. Parijs 1714-1719, dl. II. — M. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, 2 dln. Paderborn, 1933-1934³, dl. I. — A. COURET, *Notice historique sur l'Ordre du Saint Sépulcre de Jérusalem depuis son origine jusqu'à nos jours, 1099-1905*. Parijs, 1905².

²⁾ J. P. R. STÉPHANI, *Mémoires pour servir à l'histoire monastique du Pays de Liège*, uitg. door J. Alexandre, 2 dln in : *Publications de la société des bibliophiles liégeois*, nr. 16, Liège, 1867, dl. I, 165-251.

³⁾ H. P. J. VANDERSPEETEN, *Ordres religieux du Saint Sépulcre* in : *Précis historiques*, VIII, 1859, blz. 173-180, 206-211. — J. DARIS, *L'Ordre du Saint Sépulcre dans l'ancien diocèse de Liège*, in : *Notices historiques sur les églises du diocèse de Liège*, II, 1871, blz. 167-258; of in : *PSAHL*, VI, 1869, blz. 291-382. — J. CEYSSENS, *L'Ordre du Saint Sépulcre*, in : *Leodium*, VI, 1923, blz. 62-76. — Zr. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters van het Heilig Graf in het prinsbisdom Luik vanaf hun ontstaan tot aan de Fransche Revolutie*, Universiteit te Leuven, Publicaties op het gebied der Geschiedenis en de Philologie, 3de reeks, dl. 4, Antwerpen, 1941.

⁴⁾ A. HABETS, *Het klooster van het Heilig Graf te Bilzen, met een geschiedkundige schets van de Orde van het Heilig Graf*. Hasselt, 1908. — F. DAZERT, *Geschiedenis van het voormalig klooster van het Heilig Graf, thans Bonnevantenkazerne te Maastricht*, in : *PSAHL*,

Geschiedkundige bijzonderheden betreffend het overkwartier van Gelre en betreffend Nederlands Limburg, staatkundige gewesten waartoe Odiliënberg achtereenvolgens behoorde, verschaffen ons o.a. de volgende auteurs : J. Knippenbergh, J. Habets, P. C. Boeren ; L. J. Rogier, C. A. Huygen, M. Dierickx, A. J. Munsters ⁵⁾.

Over het gebied Odiliënberg in 't bijzonder schreven o.a. A. Wolters M. Willemsen, J. Linssen, P. Glazema en de Kanunnikessen van het Heilig Graf ⁶⁾.

Een wetenschappelijk verantwoorde monografie over de kanunnikenpriorij te Odiliënberg gevestigd van 1467 tot 1639 werd nog niet uitgegeven. Het doel van deze publicatie is te voorzien in die leemte.

We raadpleegden voor deze studie dié algemene en bijzondere geschiedkundige werken die licht konden werpen op het te behandelen onderwerp, alsmede al de gekende onuitgegeven bronnen ⁷⁾.

XXXVIII, 1902, blz. 251-375. — W. GOOSSENS, *Het klooster van het Heilig Graf te Hoogerhout en de lijst zijner stichtingen en jaargetijden*, in : *PSHAL*, LV, 1919, blz. 77-101. — ZR. M. HERESWITHA, *Le monastère des chanoinesses régulières du Saint Sépulcre à Malmédy (1627-1798)* in : *BSAHDL*, XLI, 1959, blz. 97-163. — ID., *De Heilig-Graf-priorij te Turnhout, 1662-1962*, Antwerpen, 1962.

⁵⁾ J. KNIPPENBERGH, voortgezet door J. GOYERS en VAN HELMONT, *Historia Ecclesiastica ducatus Gelriae*, Brussel, 1719, 1806. — J. HABETS, *Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan*, 3 dln. Roermond, 1875-1892. — P.C. BOEREN, *De oorsprong van Limburg en Gelre en enkele naburige heerschappen*, Maastricht, 1938. — L.J. ROGIER, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16de en 17de eeuw*, 2 dln. Amsterdam, 1957². — C.A. HUYGEN, *Van graafschap Limburg tot provincie Limburg*, Maastricht, 1949. — M. DIERICKX, *De oprichting van het bisdom Roermond 1559-1569*, in : *Historische opstellen over Roermond*, Roermond, 1951. — *Limburg's Verleden*, 2 dln.

⁶⁾ A. WOLTERS, *De heiligen Wiro. Plechelmus en Odgerus en het Kapittel van Sint-Odiliënberg*, Roermond, 1861 — M. WILLEMSSEN, *De Stiftskerk van de H. Petrus thans van HH. Wiro. Plechelmus en Otgerus te Sint-Odiliënberg*, Roermond, 1880, of in *Provinciale Almanak van Limburg*, Roermond/Maastricht, 1881, blz. 175-212. — ID., *Codex dipl. Berg*. — ID., *Deux Notices*. — J. LINSSSEN, *Een onderzoek naar Odiliënberg*, in : *PSHAL*, XCIV-XCV, 1958-1959, blz. 121-172. — P. GLAZEMA, *Oudheidkundige onderzoekingen in en bij de R.K. kerk te Sint-Odiliënberg*, in : *BKNOB*, Excursienummer, 6de serie, V, afl. 2, Leiden, 1953, blz. 69-78. — J. CEYSSSENS, W. JOOSTEN, *Sint-Odiliënberg*, Roermond, 1955. — P. GLAZEMA, *Kanunnikessen van het Heilig Graf, Sint-Odiliënberg*, Roermond, 1966.

⁷⁾ *Bijlagen tot het verslag van de toestand der gemeente, Roermond, 1860 en volgende*. G.W. PANHUYSEN, *Overzicht van de inhoud van het Rijksarchief in Limburg te Maastricht*, Maastricht, 1967, blz. 66, 73. — AHGB, AHGT, AHGO.

Wij betuigen hier onze oprechte dank aan alle bibliothecarissen en archivariissen die onze opzoekingen vergemakkelijkten. Heel bijzonder Baron van Hövell tot Westerflier, bibliothecaris en archivaris te Roermond, aan Drs. M. J. K. Smeets van het Rijksarchief in Limburg te Maastricht, aan de heer P. Gootzen, voorzitter, en aan de heer G. Venner, lid van de Heemkunde-Vereniging Roerstreek. Tenslotte aan de vele anderen die ons behulpzaam waren bij het tot stand komen van dit werk.

Eerste Deel

Hoofdstuk I

VOORGESCHIEDENIS EN VESTIGING VAN DE PRIORIJ

Om een duidelijk inzicht te bieden in het wezen van de priorij hier ter studie en om haar gesitueerd zijn in het geheel van de Orde waartoe zij behoort juist te bepalen, oordeelden wij best allereerst een terugblik te werpen op de geschiedenis der Heilig-Graforde tot aan het tot stand komen der priorij.

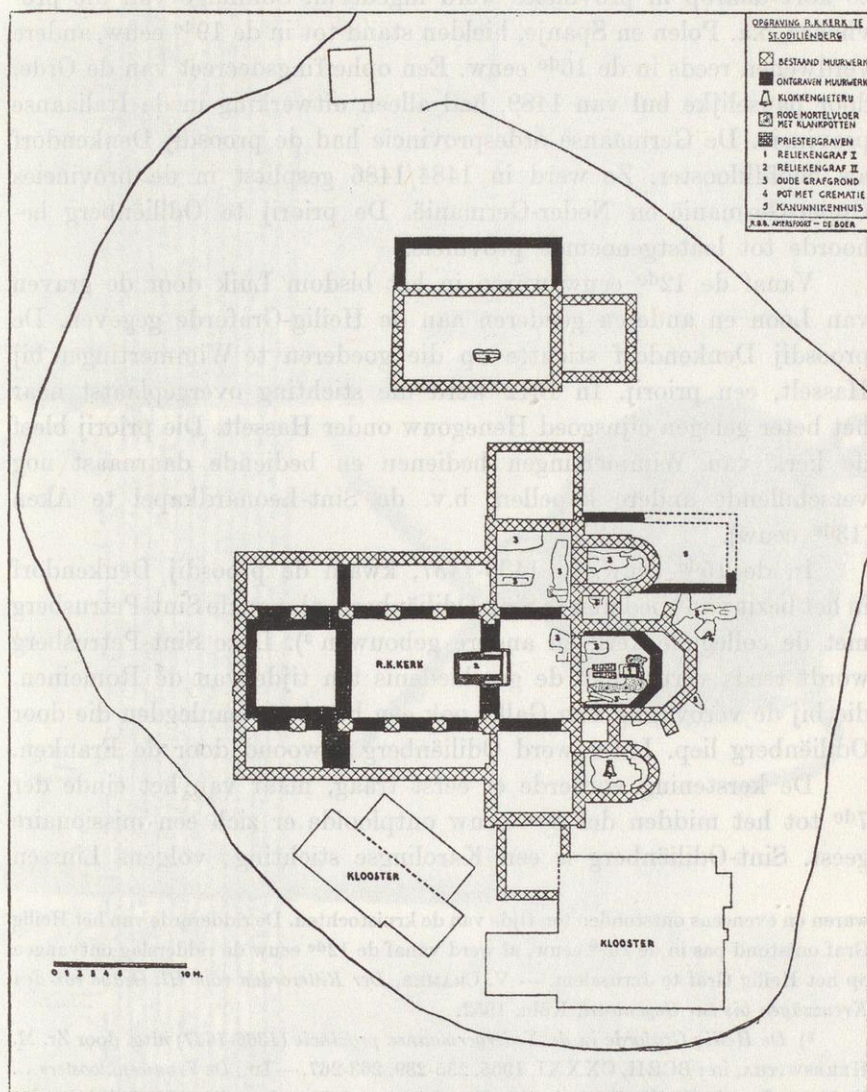
Zoals haar benaming aanduidt ligt de verste oorsprong van de Heilig-Graforde in Jerusalem. Zij ontsproot er in de 12de eeuw aan de kerkelijke hernieuwingsbeweging bekend als Gregoriaanse hervorming.

Toen Godfried van Bouillon in 1099 Jerusalem had veroverd, richtte hij in de Heilig-Grafbasiliek een kapittel op van kanunniken om er het koorgebed te reciteren volgens de Latijnse ritus. In 1114 verplichtte patriarch Arnulf van Choques de kanunniken van dat kapittel tot het gemeenschappelijk leven. De kanunniken namen de kloosterregel van Sint Augustinus aan en stippelden hun leefregel nader uit volgens eigen Statuten of Consuetudines. In 1122 werd de Sepulcrijnerorde door paus Callixtus II erkend ¹⁾.

¹⁾ L. MILIS, *L'Ordre des chanoines réguliers d'Arrouaise. Son histoire et son organisation, de la fondation de l'abbaye-mère (vers 1090) à la fin des chapitres annuels*. Tome I, Texte. Brugge, 1969, 8, 85, 256. — Zr. M. HERESWITHA, *Arnulf van Choques*, in: *Nat. Biogr. W.*, III, 1968, kol. 47-50. — ID., *De reguliere kanunniken van het Heilig Graf (Sepulcrijnen)*, in: *Catholica* II, Hilversum, 1968, kol. 1400-1401. — ID., *De Heilig-Graf-priorij te Turnhout 1662-1962*. Antwerpen, 1962, 1-3.

De kanonikale Orde van het Heilig Graf is een kloosterorde en dient te worden onderscheiden van de ridderorde van het Heilig Graf, die veel later is ingesteld en een lekenorde is ²⁾.

KAART 1

Plattegrond : Opgravingen, kerk van Sint-Odiliënberg in 1949-1951.

²⁾ *Ibid.*, 2, 3. De betiteling van « kanonikale Orde » namen de Heilig-Grafkanunniken reeds aan in de 12de eeuw, om zich te onderscheiden van de ridderorden, nl. die van de Tempeliers, die van St. Jan of Malta, en van de Duitse Orde, die ook kloosterorden

De Heilig-Grafse kloosterorde verbreidde zich eerst in het Heilig-Land. Bij de val van Akko in 1291 vluchtte het Jerusalems kapittel naar Perugia en vestigde daar de hoofdzetel of aartspriorij der Orde. Die Orde had zich dan reeds zodanig uitgebreid ook over Europa dat ze kort daarop in provincies werd ingedeeld. Sommige van die provincies, o.a. Polen en Spanje, hielden stand tot in de 19de eeuw, andere verdwenen reeds in de 16de eeuw. Een opheffingsdecreet van de Orde, door pauselijke bul van 1489, had alleen uitwerking in de Italiaanse provincie. De Germaanse ordesprovincie had de proosdij Denkendorf als hoofdklooster. Ze werd in 1484/1486 gesplitst in de provincies Opper-Germanië en Neder-Germanië. De priorij te Odiliëberg behoorde tot laatstgenoemde provincie.

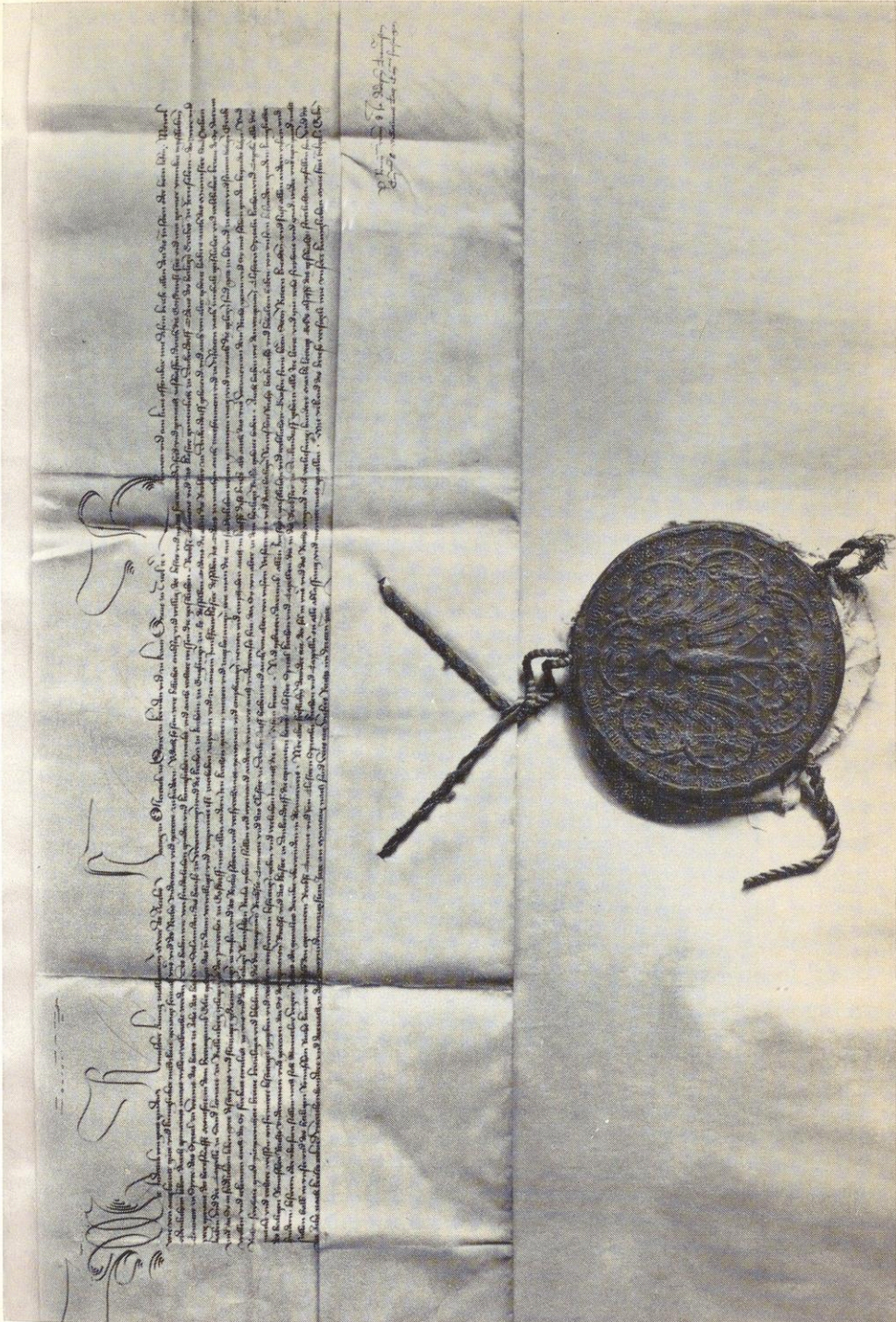
Vanaf de 12de eeuw waren in het bisdom Luik door de graven van Loon en anderen goederen aan de Heilig-Graforde gegeven. De proosdij Denkendorf stichtte op die goederen te Wimmertingen bij Hasselt, een priorij. In 1312 werd die stichting overgeplaatst naar het beter gelegen cijnsgoed Henegouw onder Hasselt. Die priorij bleef de kerk van Wimmertingen bedienen en bediende daarnaast nog verschillende andere kapellen, b.v. de Sint-Leonardkapel te Aken (13de eeuw).

In de 15de eeuw, in 1436-1437, kwam de proosdij Denkendorf in het bezit van goederen te Sint-Odiliëberg, nl. van de Sint-Petrusberg met de collegiale kerk en andere gebouwen ³⁾. Deze Sint-Petrusberg wordt reeds vermeld in de geschiedenis ten tijde van de Romeinen, die bij de verovering van Gallië ook een heerbaan aanlegden die door Odiliëberg liep. Later werd Odiliëberg bewoond door de Franken.

De kerstening vorderde er eerst traag, maar van het einde der 7de tot het midden der 8ste eeuw ontplooidde er zich een missionaire geest. Sint-Odiliëberg is een Karolingse stichting; volgens Linssen

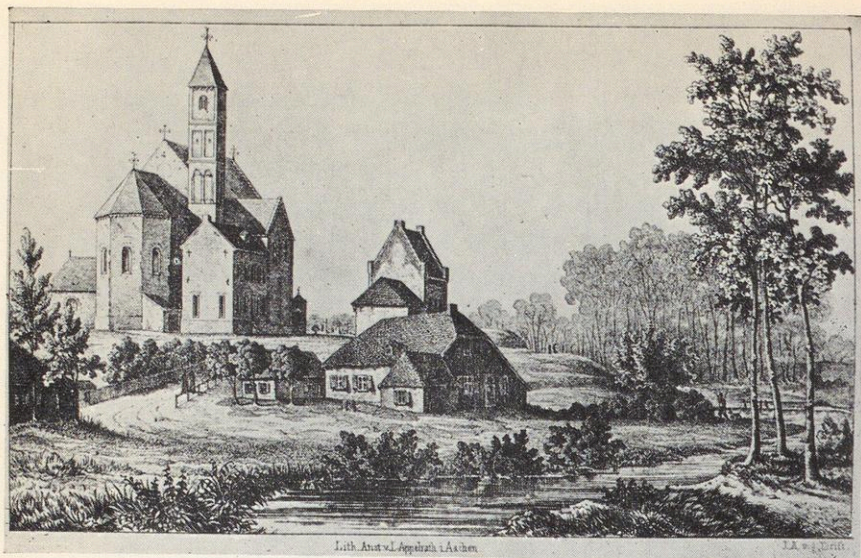
waren en eveneens ontstonden ten tijde van de kruistochten. De ridderorde van het Heilig Graf ontstond pas in de 19de eeuw, al werd vanaf de 12de eeuw de ridderslag ontvangen op het Heilig Graf te Jerusalem. — V. CRAMER, *Der Ritterorden vom Hl. Grabe von den Kreuzzügen bis zur Gegenwart*, Köln, 1952.

³⁾ *De Heilig-Graforde in de Nedergermaanse provincie (1366-1647)* uitg. door Zr. M. HERESWITHA, in : BCRH, CXXXI, 1965, 235-239, 263-267. — Id., *De Vrouwenkloosters...*, 10-21. — Id., *De Heilig-Grafpriorij te Turnhout, ...*, 3-5. — Id., *Ein Bibliothekskatalog der Propstei Denkendorf der Kanoniker vom Orden des Hl. Grabes*, in : *Bibliothek und Wissenschaft, ein Jahrbuch Heidelberger Bibliothekare*, Band 4, Wiesbaden, 1967, 16-72. — Id., *De Sint-Martinuskapel te Bierbeek*, in : *Eigen Schoon en de Brabander*, LI, 1968, 122-143. — Zie kaart 3 blz. 300.

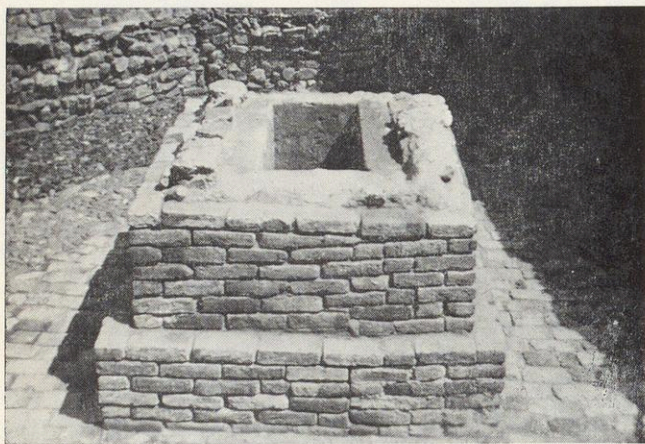

(Hauptstaatsarchiv Stuttgart)

Oorkonde van 18 juni 1442, van Frederik III, Rooms koning, die de Heilig-Gratforde in Germanië onder zijn bescherming neemt.

Kerk van Sint-Odiliënberg, naar een lithogravure begin 19de eeuw.

Reliekengraf onder het priesterkoor.

een stichting van ca. 750 onder Pepijn III, genoemd de Korte, toen nog geen koning.

Wiro, een Angelsaksisch bisschop, geen Ier, bouwde er een Mariakapel waarin hij later begraven werd. Bij hem voegden zich de Angelsaksers : bisschop Plechelmus, en diaken Otgerus.

Het munster werd opgenomen onder het Karolingse kroongoed en had als dusdanig deel aan de immuniteit. Beschermd als het werd door de Karolingse vorsten, werd de instelling toevertrouwd aan de leiding van Alcuinus, die er Adelbert, een van zijn beste leerlingen, aan het hoofd stelde. Uit die tijd dateert de Karolingse munsterkerk, die er de door de H. Wiro opgerichte Mariakapel verving ⁴⁾.

In 858 schonk Lotharius II de berg met kerk en klooster aan de bisschop van Utrecht. Bisschop Unger (854-866) was namelijk met zijn kanunniken op de vlucht gedreven door de Noormannen : de vluchtelingen betrokken het munster. Maar in 881-882 kreeg het kapittel daar eveneens te lijden onder de geweldenarijen der Noormannen, die toen een kamp hadden opgeslagen te Asselt (gemeente Swalmen, ten noorden van Roermond), dus in de onmiddellijke omgeving van Odiliënberg.

Kort na de aanvang van de 10de eeuw konden de bisschoppen weer resideren in hun eigen stad. Te Odiliënberg liet de bisschop de kerk herstellen en herbouwen; het eerste veelhoeking koor dateert van die heropbouw. De door Wiro gestichte kloostergemeenschap verdween en werd vermoedelijk in de 11de eeuw vervangen door een collegiaal kapittel, bestaande uit zeven seculiere kanunniken, zonder deken maar met een proost. De macht van de bisschop van Utrecht over dit kapittel beperkte zich tot het benoemen van een der leden van zijn domkapittel tot proost van het kanunnikenkapittel te Odiliënberg en tot de leenheerschappij over het allodium Odiliënberg. In 1222 stond de bisschop deze leenheerschappij af aan Gerard, graaf van Gelre. De proost had de begeving van de kanunnikenprebenden.

⁴⁾ J. LINNSEN, *Een onderzoek naar Odiliënberg*, in : *PSHAL*, XCIV-XCV, 1958-1959, 121-142. — Zr. M. HERESWITHA, *Het verband tussen Sint Odilia, Sint-Odiliënberg, en de daar gestichte priorij van het Heilig Graf*, in : *De Maasgouw*, LXXXIV, 1965 kol. 145-151, 161-167. — W. JAPPE ALBERTS, *Geschiedenis van Gelderland van de vroegste tijden tot het einde der middeleeuwen*. Den Haag, 1966, 7, 33, 139, 146. — A.J. MUNSTERS, *Verkenning van de middeleeuwse Kerk in Limburg*, in : *Limburg's Verleden*, II, 424-444, 453-457.

Hij resideerde te Utrecht en liet zich te Odiliënberg vervangen door een vice-proost.

Dat kapittel verbouwde de Sint-Petruskerk in Romaanse stijl, vergrootte die en liet ten noorden ervan, einde 13de of begin 14de eeuw, een Mariakapel bouwen en inrichten ⁵⁾.

Tot de oprichting van nieuwe bisdommen in 1559, behoorde Odiliënberg kerkrechtelijk tot de kerkprovincie Keulen, het bisdom Luik, en daarin tot het aarstdiakonaat Kempenland, opgericht begin 11de eeuw. De aanstelling van de pastoor in Odiliënberg behoorde aan de aarstdiaken en de parochiekerk was een « quarta capella » of kwartkerk van het landdekenaat Susteren, maar ze was vrij van alle dienstbaarheid jegens de bisschop van Luik. Dit tengevolge van het vernieuwd akkoord in 1257 gesloten door de bisschop van Luik met die van Utrecht. De proost van het kapittel bezat het jus patronatus van de kerk te Odiliënberg. Na 1559 tot 1801 ressorteerde Odiliënberg onder het dekenaat Montfort, ook wel Roermond genoemd, het bisdom Roermond en de kerkprovincie Mechelen.

Behalve aan de eigen statuten van 1356 was het kapittel onderworpen aan de « communibus juribus consuetudinibus, exemptionibus, libertatibus et statutis secundarum ecclesiarum Leodiensium ⁶⁾.

Daar Odiliënberg vanaf 1222 tot het graafschap, na 1339 herzogdom, Gelre behoorde, deelde het in de lotgevallen van dit leen. Het werd herhaaldelijk in beroering gebracht, van op het einde der 13de tot ver in de 14de eeuw, vooral de zuidelijke streek van het her-

⁵⁾ J. LINNSEN, *a.w.*, 132-172. Voor het afstaan van de leenheerschappij aan Gelre, van het allodium Odiliënberg geeft J. Linssen (164, 168) als jaardatum : 1226. — M. WILLEMSSEN, *De Stiftskerk van de H. Petrus...*, 8-26. — *Codex dipl. Berg.*, in : *PSHAL*, XXIII, 1886, nr. 1-12, 161-176. — Zr. M. HERESWITHA, Het verband tussen S. Odilia..., in : *De Maasgouw*, LXXXIV, 1965, kol. 145-147. — W. JAPPE ALBERTS, *a.w.*, 191-197. — CH. DEREINE, *Chanoines (des origines au XIIe siècle)*, in *DHGE*, Paris, XII, 1953, kol. 371-382, 399-400. — A.J. MUNSTERS, *a.w.*, in : *Limburg's Verleden*, II, 477-479, 489. — P.C. BOEREN, *Frankische tijd en Vroege Middeleeuwen, ca. 450- ca. 1000*, in : *Ibid.*, 3-12. — ID., *De Middeleeuwen ca. 1000 - ca. 1543*, in : *Ibid.*, 40-42.

⁶⁾ M. WILLEMSSEN, *De Stiftskerk...*, 20-26. — *Codex dipl. Berg.*, in *PSHAL*, XXIII, 1886, nr. 5-13, 168-178; nr. 21, 183-185; nr. 22-24, 190-199. — J. LINNSEN, *a.w.*, 158, 161-165. E. DE MOREAU, *Histoire de l'Église en Belgique*, Brussel, III, 1945, 350-360. — W. JAPPE ALBERTS, *a.w.*, 196-200. — M. DIERICKX, *De oprichting van het bisdom Roermond*, in : *a.w.*, 236-256. — A.J. MUNSTERS, *a.w.*, in : *Limburg's Verleden*, II, 444-450, 461-466. — L.J. ROGIER, *Geschiedenis van het katholicisme...*, dl. 1, 228-229. — Zie kaart 1, blz. 271.

togdom : het overkwartier van Gelre, dat te vuur en te zwaard werd geteisterd ⁷⁾).

Tijdens die woelingen werd het kapittel van de Sint-Petrusberg herhaaldelijk door roof, brand en plundering getroffen. Ten gevolge daarvan zagen de kapittelheren zich in 1360-1361 verplicht de bisschop van Luik om de toelating te vragen hun kapittel over te plaatsen naar de stad Roermond. De bisschop willigde dit verzoek in, nadat Reinold III, hertog van Gelre (17 maart 1361), Edward, heer van Montfort (3 april 1361), de bisschop van Utrecht en de proost van het kapittel van Odiliënberg (20 april 1361) met die overbrenging hun instemming hadden betoond. Die overplaatsing naar de H.-Geestkapel te Roermond, gebeurde op 12 mei 1361, dus onder de regering van bisschop Engelbert de la Marck ⁸⁾. De kapel werd dan collegiale kerk van de H. Geest. Het meubilair en de benodigdheden voor de eredienst, werden naar Roermond overgebracht. De prebenden, rechten en inkomsten van de kapittelleden werden mede overgebracht en de verplichtingen van de proost bleven als voorheen ⁹⁾. Ingevolge de overeenkomst door de rector van het Maria-Magdalena-altaar van de kerk te Odiliënberg, gesloten met de proost en het kapittel van de H. Geest, werd dat altaar in 1399 overgebracht naar de H.-Geestkerk binnen Roermond ¹⁰⁾.

Onder Arnold van Egmont, hertog van Gelre (1423-1473), werd de proost Arnold van Culemborgh op 20 mei 1430 gedagvaard om op last van paus Martinus V (1417-1431) de pastorijen van Odiliënberg, Vlodorp en Steynkerken bij het Heilig-Geestkapittel te Roermond in te lijven, voor de stichting van het dekenaat aldaar. Op 1 juni 1430 ging de inlijving door en in elk van de ingelijfde parochies werd de pastoor door een vicarius perpetuus vervangen ¹¹⁾.

Toen Nicolaas Paew, priester van het bisdom Utrecht, aanspraak

⁷⁾ J. LINNSEN, *a.w.*, 161-165, 170-172. — M. WILLEMSSEN, *De Stiftskerk...*, 27-28. — *Geschiedenis der Nederlanden*, o.l.v. J.A. VAN HOUTTE, Antwerpen/Utrecht, II, 1950, 225-229, 256-270, 346-348, 487-502; III, 1951, 140-152. — H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, I, Brussel, 1929, 247-253. — W. JAPPE ALBERTS, *a.w.*, 205-227. — A.J. MUNSTERS, *a.w.*, in : *Limburg's Verleden*, II, 494 — 496. — P.C. BOEREN, *De Middeleeuwen*, in : *Ibid.*, 42-55.

⁸⁾ Zie vorige vn. — *Codex dipl. Berg.*, in *PSHAL*, XXIII, 1886, nr. 30-39; 209-232.

⁹⁾ *Codex dipl. Berg.*, in : *Ibid.*, nr. 40-43, 232-243. — M. WILLEMSSEN, *De Stiftskerk...*, 27-29.

¹⁰⁾ *Ibid.* — *Codex dipl. Berg.*, in : *Ibid.*, nr. 44, 243-245.

¹¹⁾ *Codex dipl. Berg.*, in : *Ibid.*, nr. 49-53, 252-278.

deed gelden op de parochiale kerk van Odiliënberg, werd hem bij uitspraak van 18 december 1430, dit recht ontzegd ten gunste van deken en kapittel van de H.-Geest ¹²⁾.

Geheel eenzaam en verlaten stonden munster en kerk na overdracht van de pastorij aan het Heilig-Geestkapittel binnen Roermond. En het is om dit kerkelijk en kloosterlijk geheel voor verdere ondergang te behoeden dat het aan de Orde van het Heilig Graf werd geschonken, met als voorwaarde er een vrouwenklooster op te richten ¹³⁾.

De bevoegde persoon om die schenking te effectueren waren proost en kanunniken van het Heilig-Geestkapittel te Roermond. Dat kapittel poogde een deken te bekomen als hoofd. Die poging werd door Rome ingewilligd, en op 18 augustus 1428, te Genozzano, werd het beneficie van deken verleend aan magister Johannes Tolner ¹⁴⁾. In 1430 was proost van dat kapittel : Arnold van Culemborg (†1439) hierboven reeds vernoemd. Hij was de vierde zoon van Gerardus van Culemborg en Bertha van Egmond en volgde op zijn broer Zweder (3de zoon), bisschop van Utrecht. Hij was bekend met de Heilig-Graforde door zijn twee oudere broers Hubertus en Jan, die de stichters waren van het sepulcrijnenklooster « Jerusalem » ¹⁵⁾.

¹²⁾ *Codex dipl. Berg.*, in : *Ibid.*, nr. 54, 278-288. — Mogelijk gebeurde de aanspraak van priester Nicolaas Paew op de kerk van Odiliënberg door toedoen van Arnold van Culemborgh, die het jus patronatus van die kerk bezat. *Supra*, 274, tekst vóór en vn. 6.

¹³⁾ *De Heilig-Graforde in de Nedergermaanse Provincie*, in : *BCRH*, CXXXI, 1965, nr. 5, 263-267. Het is in deze akte dat de munsterkerk voor het eerst wordt genoemd : « sanctorum Petri et Pauli », en de plaats ervan : mons « Sanctae Otiliae ». — Zr. M. HERESWITHA, *Het verband tussen St. Odilia...*, in : *a.w.*, kol. 146-150.

¹⁴⁾ « ... et ad nos, prepositum et nostros qui pro tempore fuerint successores canonici et prebendarum omnium et singulorum, aliorumque beneficiorum ejusdem capelle pro tempore vacancium, provisio et collatio pertinebit et pertinere debeat pleno jure, prout hactenus ad nos pertinuit et pertinere consuevit in loco montis Odilie prelibato; et quod privilegio quecumque, presertim donacio locis montis Odilie predicti... nos utamur et uti, fini liceat pacifice et quiete in opido Ruremundense prelibato, salva nobis jure nostro eciam in loco montis Odilie sepe dicto ». *Codex dipl. Berg.*, in : *PSAHL*, XXIII, 1886, nr. 38, 225. Deze Joh. Tolner (ook geschreven Tollner) treedt als deken van het kapittel op tegen Nicolaas Paew, priester van het bisdom Utrecht, in het geding en vonnis van 18 dec. 1430, ten gunste van deken en kapittel van de H. Geest. *Supra*, 275-276, tekst vóór en vn. 12. — A.J. MUNSTERS, *a.w.*, in : *Limburg's Verleden*, II, 501. — *Supra*, 274, vn. 5 en 6.

¹⁵⁾ *Supra*, 275, en vn. 11. — A.W.K. VOET VAN OUDHEUSDEN, *Historische beschrijvinge van Culemborg*, Utrecht, 1753, 38-39. Arnold wordt hier genoemd : de vierde Arent; hij was deken van St. Jan te Utrecht. Zo ook bij D.J. KALKHOVEN, *Ge-*

De proost van Denkendorf van de Heilig-Graforde, provinciaal van Germanië, Melchior de Ringelstein, aanvaardde en bekrachtigde de schenking (zonder vermelding van de gever) op 7 september 1437 ¹⁶⁾. In 1438 keurde de hertog van Gelre deze transactie goed. In 1441 gaf Rome zijn toestemming, gevolgd door de publicatie van de bul. Hetzelfde jaar nog hadden de onderhandelingen plaats tussen Heilig-Geestkapittel en Heilig-Graforde. Op 18 juni 1442 bekrachtigde Frederik III te Aken deze en andere schenkingen in het Duitse Rijk

schiedenis van Culemborg, Culemborg, 1890, 63. Bij M.A.P. VAN SCHILFGAARDE, *Het Archief der Heeren en Graven van Culemborg*, 's Gravenhage, 3 dln, 1949, I, I-XX), wordt Arnold van Culemborg in 1426 vermeld als kanunnik van het kapittel van Oud-Munster of St. Salvator te Utrecht (nr. 46). In 1417 was Arnold reeds knape (II, nr. 642, 643). In 1419 werd hij pastoor van de kerk van Schalkwijk tot aan zijn overlijden, vóór 1 maart 1439 (II, nr. 683, 702, 704, 707, 781, 845, 1072). Arnold was ook de uitvoerder van het testament van zijn broer Zweder (3de zoon) van Culemborg, bisschop van Utrecht, die overleed te Bazel op 16 september 1433 (II, nr. 925). — Volgens H.F. VAN HEUSSEN, *Batavia Sacra*, Brussel, 1714, II, 156-157, werd het klooster « Jerusalem » van de Heilig-Graforde, te Culemborg gesticht door Hubertus, tiende heer van Culemborg (1394-1422), oudste broer van Arnold. Volgens andere auteurs (A.W.K. VOET VAN OUDHEUSDEN, *a.w.*, 38, 53, 483-484; M.A.P. VAN SCHILFGAARDE, *a.w.*, I, XVII-XX. — Zr. M. HERESWITHA, *De Orde van het Heilig Graf tot aan de hervorming van Jan van Abroek*, in: *Miscellanea Historica Alberti de Meyer*, Leuven, 1946, 468-469, werd het klooster gesticht in 1430 door Jan IV (tweede zoon) elfde heer van Culemborg (1422-1452)). Volgens M. SCHOENGEN, *Monasticon Batavum*, Amsterdam, 1941, II, 41, werd het gesticht begin 1438. Maar deze auteur vergist zich voor Odiliënberg, waar volgens hem, Jan van Abroek optreedt in 1442, wat in feit eerst in 1465 gebeurt. In 1261 verklaarde paus Urbanus IV dat al wie gedurende één jaar dagelijks een kerk van de Orde bezocht, voldeed aan de verplichting van een bedevaart naar het Heilig-Land, met al de voordelen daaraan verbonden (*Deux Notices*, in *PSHAL*, XXVIII, 1891, 373-374). Op 1 april 1290 hernieuwde paus Nicolaas IV voor Denkendorf het privilege om eens per jaar in de kerken aalmoezen te vragen voor het Heilig Graf, waardoor de schenkers deelachtig werden aan de aflaten der Orde. (*Deux Notices*, in: *Ibid.*, 374-377). — AHGB, Bundel Aj/b, akte van 1 april 1290). Op 9 november 1349 geeft paus Clemens VI aan de Heilig-Graforde toelating aalmoezen in te zamelen, beveelt de inzamelaars aan de gastvrijheid en de welwillendheid van de bisschoppen en verleent aan de wel-doeners verscheidene gunsten (*Deux Notices*, in: *Ibid.*, 377-380). De geestelijke gunsten die namens de paus konden worden toegekend door een kanunnik-inzamelaar van giften, verklaren de schenkingen vanaf de 13de eeuw in de Nederlanden aan de Heilig-Graforde gedaan. Zo o.a. die in Culemborg gedaan door Hubertus, tiende heer, en na hem door Jan IV, elfde heer van Culemborg. En zo wordt het begrijpelijk dat een kanunnik der Orde zich in 1438, ten minste voor enige tijd, te Culemborg vestigt.

¹⁶⁾ *De Heilig-Graforde in de Nedergermaanse provincie (1366-1647)*, in BCRH, CXXXI, 1965, nr. 5, 263-267.

aan de Heilig-Graforde gedaan en nam hij de proosdij Denkendorf en al de andere kerken en kloosters van de Heilig-Graforde in de Germaanse Provincie onder zijn bescherming ¹⁷⁾).

Bij de handtekeningen van de personen die de schenking bekrachtigden, ontbreekt die van de proost van het kapittel van Odiliënberg. Deze was de in 1430 reeds fungerende Arnold van Culemborg, die in 1439 overleed. Hij was het die de schenking van de Sint-Petrusberg aan de Heilig-Graforde doorvoerde, met als voorwaarde dat er een klooster van reguliere sepulcrinessen zou opgericht worden, klooster dat rechtstreeks onder de leiding zou staan van sepulcrijner kanuniken ¹⁸⁾).

Het was Cornelius Oeslinger, reguliere Heilig-Grafkannunnik, rector (1437-1456) van de Sint-Leonhardkapel te Aken, die voor de Orde deze schenking wist te bewerken en te doen bevestigen door het hoofd van de Germaanse provincie (de proost van Denkendorf) en door de andere daartoe bevoegde machten ¹⁹⁾).

Heel de streek leed in die tijd nog onder de naweeën van de strijd om de nalatenschap van het graafschap Loon (1336-1367), onder oorlogen in Gelre en onder die welke de hertogen van Brabant door hun Oosterpolitiek, en de hertogen van Bourgondië door hun eenheidspolitiek in de 15de eeuw in de Nederlanden voerden. Deze toestand, naast de rampzalige gevolgen van de Westerse Scheuring (1378-1417), de slopende invloed van de tijdsgeest, bewerkten in de 14de, 15de eeuw,

¹⁷⁾ *Ibid.*, nr. 8, 272-275, speciaal voor Odiliënberg: Item anno millesimo CCCC tricesimo octavo equitavi post dominum ducem Gelrie et impetravi ecclesiam Montis Sancte Odilie nostri... — ...Item anno Domini MCCCCXLI equitavi versus Romam ex jussi Melchior, pie memorie prepositi in Denckendorff, et impetravi confirmationem monasterii Montis Sancte Odilie, et steti in curia tribus mensibus propriis expensis, in quibus consumpsi simul et exposui pro bulla plus quam LX florenos Renenses. Et post hoc, exposui XV florenos Renenses pro fulminacione bulle, et pro dictis cum dominis de Sancto Spiritu, qui quondam fuerunt ibi canonici. Item imperatore presente in Aquis, impetravi ab eodem propter preces domini nostri Melchior, prepositi nostri, pie memorie, confirmationem privilegiorum nostrorum, simul et submissionem ecclesie sancti Leonardi Bollenberch et monasterii Montis Odilie, pro quibus exposui LXX florenos Renenses... », 273-274. — Zr. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 8-20. — Zie plaat I.

¹⁸⁾ *Supra*, 277-278, tot en met vn. 17.

¹⁹⁾ Relas van Cornelius Oeslinger over wat hij bewerkstelligde voor de Orde, als rector van Sint-Leonhard te Aken. : *De Heilig-Graforde in de Nedergermaanse provincie*, in BCRH, nr. 8, 270-271.

het verval van het kloosterleven, waaraan ook de Heilig-Graforde niet ontsnapte.

Prior van Henegouw in het derde kwart der 15de eeuw was de reeds als rector te Aken genoemde Cornelius Oeslinger (1456-1484). Hij was door de proost van Denkendorf belast met het beheer der Ordegoederen en het begevingrecht der kapellen in deze streken. Hij behartigde evenals vroeger dat beheer van de goederen en het behoud van de voorrechten der Orde. Maar de kloosterlijke observanties werden verzuimd. Hij profiteerde van de inkomsten van de priorij, deed aan nepotisme bij het toekennen van ambten, en wou zelfs zijn neef als zijn opvolger tot prior van Henegouw doen benoemen ²⁰).

Maar in die tijd van algemeen verval van het kloosterleven, kiemde er ook een poging tot herstel van het authentiek godsdienstig leven, tot vernieuwing van het kloosterleven. Getuige daarvoor het ontstaan en de bloei der Moderne Devotie, met als geestelijke vader Geert Grote (1340-1384). In de kring van reguliere kannuniken onstond er als vernieuwingspoging de « observantiebeweging », die zich het eerst openbaarde bij de reguliere kannuniken van Sint Augustinus en daarna in kloosters van meerdere Orden ²¹).

Onder deze moet worden gerekend de Orde van het Heilig Graf, waar *Jan van Abroek* optrad als *hervormer van de Sepulcrijnen* en als *stichter van de Sepulcrinessen in de Nedergermaanse provincie*.

Jan van Abroek groeide op in de vernieuwingssfeer der Moderne Devotie. Tijdens zijn studiejaren te Keulen bezocht hij eens, terwijl hij op terugreis was naar zijn geboortedorp Beek, bij Bree (Belgisch Limburg) het vervallen munster op de Sint-Petrusberg te Odiliënberg, waar hij, eenmaal priester gewijd, zijn apostolaat wenste uit te oefenen.

Daar dit goed behoorde aan de Heilig-Graforde en bestemd was om er een klooster op te richten, zag hij zijn verdere levensopdracht

²⁰) *Ibid.*, 240-243. — ZR. M. HERESWITHA, *De Orde van het Heilig Graf in onze streken...*, in: *Miscellanea Historica Alberti De Meyer*, 467-470. — W. JAPPE ALBERTS, *a.w.*, 196-220. — *Supra*, 274-275, vn. 6, 7. — A.J. MUNSTERS, *a.w.*, in *Limburg's Verleden*, II, 466-471, 475-479, 494-498, 503-504, 508-509. — P.C. BOEREN, *De Middel-eeuwen*, in: *Ibid.*, II, 48-60.

²¹) *Ibid.* — ZR. M. HERESWITHA, *De Heilig-Grafpriorij te Turnhout...*, 4-5. — J.G.R. ACQUOY, *Het Klooster te Windesheim en zijn invloed*, 3 dln, Utrecht, 1875-1900. — W. JAPPE ALBERTS, *a.w.*, 204-227. — A. J. MUNSTERS, *a.w.*, in: *Limburg's Verleden*, II, 496-510.

duidelijk aangegeven. In 1465, nadat hij de bevestiging van het kapittel van de Heilig Geest had verkregen dat hij op de berg met de verlaten stiftskerk van Odiliëberg een klooster van kanunniken van het Heilig Graf mocht oprichten en hij daartoe oorlof ontvangen had van prior Oeslinger, trad hij samen met een ander jonge man in de priorij Henegouw, om er tot kanunnik te worden opgeleid. Zijn metgezel werd lekebroeder. Prior Oeslinger liet Jan van Abroek en zijn gezelschap na hun professie naar Odiliëberg gaan. Priester gewijd in 1469, werd van Abroek in 1471 prior van de stichting in het oude munster op de Sint-Petrusberg, gelegen aan de zuidzijde van de kerk en ermee verbonden door een gang ²²).

Weldra konden grondeigendommen worden aangekocht; de eerste op 30 oktober 1470, toen de kloosterlingen van de Derde Orde van Sint Franciscus, van het Theobaldusklooster gelegen in de huidige Bakkersstraat (vroeger Bogardenstraat) en behorende aan de Begarden te Roermond, het Hof van Raethem verkochten aan de kanunniken van Odiliëberg, voor een bescheiden som gelds. Dit goed, gelegen te Melik, bestond uit een hoeve met alle rechten en toebehoorten: « huysingen, garden, artlande (= bouwland) holtgewassen, baenden (= beemden), broeken, weyden und wesen, utgelden, ingelden » ²³. In 1571 gaf dat goed ca. 60 daalders inkomen, en lasten die dienden te worden overgedragen aan het hospitaal te Roermond (vier en half malder rogge en twee malder haver) en aan de heer van Wassenberg: vijf volwaardige goudstukken en een malder haver ²⁴). In 1473 bekam

²²) [TRECPOEL PIETER] *Chronijk der Landen van Overmaas en der aangrenzende gewesten*, uitg. door J. Habets, in: *PSHAL*, VII, 1870, 25, 164-165. — M. WILLEMSSEN, (*De Stiftskerk van de H. Petrus*, 30 en vn. 1) ontdekte bij de opbouw der pastorij de fundamenten van het vroeger klooster; de zuidergevel ervan lag op één lijn met die van de pastorij (het huidige sepulcrinessenklooster), doch nog verder westwaarts. — *Deux Notices...*, in: *PSHAL*, XXVIII, 1891, 250-253, 335-337. — *Codex dipl. Berg.*, in: *PSHAL*, XXVI, 1889, nr. 57, 169-172.

²³) *Codex dipl. Berg.*, in *Ibid.*, XXVI, 1889, nr. 58, 172-174. — Van deze hoeve is er niets overgebleven dan de naam: Ratumerveld (in Melik).

²⁴) *Codex dipl. Berg.*, in: *Ibid.*, nr. 88, 237: 16 mei, 1571: « Alia curta ejusdem domini de Raethemmerhof) valet etiam circiter sexaginta daleros, inde debemus annue hospitali Ruremundensi semiquinque maldra siliginis, et duo maldre havenae, et domino territorii (de heer van Wassenberg) annue quinque aureos de pondere et maldrum avenae »; *ibid.*, nr. 89, (vóór 1592), 238: « Item habet sub eodem domino curtam dictam Rothem: inde debet annue, jure hereditario, hospitali Ruremundensi semiquinque maldra siliginis et duo maldre havenae, et unum maldrum havenae domino terrae, cum hoc eidem domino terrae quinque aureos florenos de pondere cum septem albis »; *ibid.*, nr. 94, 248-249, 25 april 1592.

van Abroek voor de 600 gld. die het klooster te goed had aan Willem Ruys en Agatha, zijn echtgenote, hun erf en goed gelegen in de « dingebanck » van Odiliënberg ²⁵).

Op 6 april 1476 kwamen klooster en gemeentebestuur van Odiliënberg overeen om de grenzen van de eigendom der Sepulcrijnen te bapalen. Aan het klooster werd toegewezen : « de voet en de grond rondom de berg en de ganse berg zelf » die sy tot ende na zich tot haren gebruike hebben ende behalden sullen » ²⁶).

De kloostercommunititeit groeide aan; de kanunniken bedienden de kerk van Sint-Petrus tot grote voldoening van de inwoners van Odiliënberg en omliggende. Zelfs vroegen de inwoners van Kinrooi bij Maaseik, die in 1470 een houten kapel hadden gebouwd, ook kloosterlingen aan Jan van Abroek om hun kerkje te bedienen. Daar de communititeit van Odiliënberg de gevraagde hulp leveren kon, schonk de prinsbisschop Lodewijk van Bourbon hiervoor de toelating en tegelijk ook om te Kinrooi een kanunnikenklooster op te richten. In 1474 bekam de prior van Odiliënberg daartoe de nodige gronden van Jonkvrouw Catharina van Kessenich. Drie kloosterlingen trokken nog hetzelfde jaar naar Kinrooi. Maar wegens te grote onvoorziene

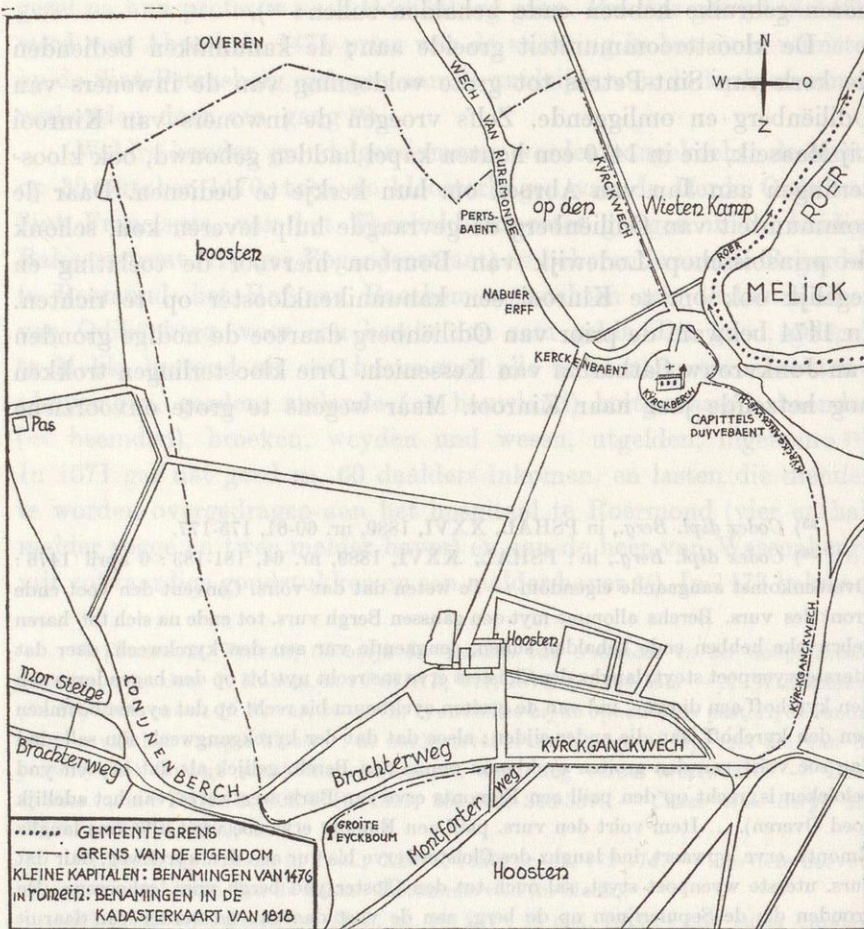
²⁵) *Codex dipl. Berg.*, in PSHAL, XXVI, 1889, nr. 60-61, 175-177.

²⁶) *Codex dipl. Berg.*, in : PSHAL, XXVI, 1889, nr. 64, 181-183 : 6 april 1476 : Overeenkomst aangaande eigendom : « Te weten dat dat voirs. Convent den voet ende gront des vurs. Berchs allomme myt den ganssen Bergh vurs. tot ende na sich tot haren gebruycke hebben ende behalden sullen, aengaende vur aen den kyrckwech, daer dat uterste wyenpoet steyt, langhz des Cloisters erve soe recht uyt bis op den hagendoren aen den kyrchoff aen di eyne, ind van de groiten eyckboum bis recht op dat eyckenboemken aen den kyrchoff, aan die ander sijden; alsoe dat dat der kyrckgangwech sijn sall; ind dan soe voirt van den groiten eyckboum omme den Berch, gelijk als dat bepeelt ynd beloicken is, recht op den paill aen Egmonts erve van Barle westwärts (van het adellijk goed Overen). ... Item voirt den vurs. paill aen Emontz erve soe voirt allomme langhz Emontz erve opwaert, ind langhz des Cloisters erve bis vur aen den kyrckweg, dair dat vurs. uterste wyenpoet styet, sal ouch tot den Closter ynd bergh vurs. gehoeren ». De gronden die de Sepulcrijnen op de berg, aan de voet daarvan en verder van daaruit doorlopend tot hun eigendom mochten rekenen, lagen tussen het landgoed Overen (weg naar Roermond en kerkweg liepen daardoor) ten westen en ten noorden en de Roer; de kerkgangweg ten oosten, zuidwaarts toe langs het Heilig-Grafkruis (nu verdwenen en vervangen door drie linden) tot aan de grote eikeboom, die stond aan het huidige kruispunt van de Brachterweg en de weg van daaruit leidend naar de Bosscherweg. De zuidergrens liep vanuit dat kruispunt westwaarts tot Overen, en was met palen aangeduid. Zie kaart 2, blz. 282.

moelijkheden hield de stichting geen stand; de jonge gemeenschap viel reeds in 1478 uiteen.

Na 1474 begon voor Jan van Abroek een zeer moeilijke tijd. In 1477 was als visitator der Germaanse Ordesprovincie, door de

KAART 2

SINT-ODILIËNBERG: PRIORU DER HEILIG-GRAFKANUNNIKEN, GRONDEIGENDOM 1476

generaal der Orde, aartsprior Catanius de Traversagnis (1471-1484) benoemd : de reguliere Heilig-Grafkanunnik Joannes Vitze. Deze sloot te Odiliënberg : prior en leden van de gemeenschap buiten de

Orde. Als reden daartoe deed hij gelden dat de leden van die priorij zonder toestemming van de generaal en van de proost van Denkendorf in de Orde waren opgenomen en dat zij zich niet hielden aan het dragen van het eigen ordeshabijt. In die benarde toestand trok Jan van Abroek zelf naar Perugia om bij de generaal persoonlijk het begonnen werk te rechtvaardigen en om heropname in de Orde te bekomen en toelating tot voortzetten van zijn werk. De aarstprior ging op zijn verzoek in en attesteerde zijn beslissing schriftelijk door akte van 22 mei 1478. Daardoor was de priorij te Odiliënberg definitief in de Orde van het Heilig Graf opgenomen. Jan van Abroek bracht in 1478 de Ordesstatuten mee, regeling van het kloosterhabijt inclusus ²⁷⁾.

De priorij te Sint-Odiliënberg startte nu als zelfstandige instelling, onder de bekwame leiding van Jan van Abroek, die haar een krachtige maar korte bloei zou verzekeren.

Hoofdstuk II

DE PRIORIJ IN HAAR BLOEIPERIODE (1478-1540)

In de Kerk leefde er in de 15de en 16de eeuw doorlopend een streven naar hervorming en vernieuwing, zowel bij leken als bij geestelijken.

In de kloosters uitte zich deze drang in het zich bezinnen op de beginselen, het aanvullen van tekorten, het uitroeien van ingeslopen misbruiken. Men wou terug naar de oorsprong en naar de strengere observantie, naar regeneratie van de eigen spiritualiteit ¹⁾.

Officieel erkend in 1478 en gesteund door de Ordesgeneraal te Perugia, zal Jan van Abroek dat hervormingswerk leiden in de priorij te Sint-Odiliënberg en in nieuwe huizen van de Orde, tot oprichting waarvan hem volmacht was verleend.

²⁷⁾ ZR. M. HERESWITHA, *Jan van Abroek en de 450^e verjaaring van zijn zalig overlijden*, in: *Limburg*, XXXIX, 1960, 258-272. — ID, *De Vrouwenkloosters...*, 21-23. — *De Heilig-Graforde in de Nedergermaanse provincie*, in: BCRH, CXXXI, 1965, 243. — *Codex dipl. Berg.*, in: PSHAL, XXVI, 1889, nr. 65, 183-185. — E. VON OIDTMAN *Memoriebuch des Klosters Wenau*, in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*, IV, 1882, 275. — HAUPTSTAATSARCHIV STUTTGART, Bestand A 480 *Denckendorf, Büschel 3*, akte van 16 juni 1475 van aarstprior Catanius de Traversagnis, waarbij Johannes Vitze tot visitator wordt benoemd van Neder-Germanië. — Zie kaart 3, blz. 300.

¹⁾ L.J. ROGIER, *Geschiedenis van het katholicisme* dl 1, 104-113.

Het probleem dat zich eerst opdroeg aan zijn zorg was het bevolken van het leegstaande klooster te Kinrooi bij Maaseik, waarvan kanunnik Frank van der Borch, geholpen door lekebroeder Hendrik, ondertussen nog het kerkje bediende. De goederen te Kinrooi geschonken in 1474 door Catharina van Kessenich waren toereikend voor het onderhoud van zes kanunniken ²⁾. Van Abroeks opzet was : ook een vrouwelijke tak van de Orde te vestigen in de Nederlanden, en hij bestemde de gebouwen te Kinrooi als klooster voor kanunnikessen van het Heilig Graf. Elders in Europa bestonden reeds sepulcrinessen-kloosters sedert meer dan twee eeuwen. De oudst-gekende daarvan zijn dat van Světec (1227-1580) bij Teplice in Tsjechoslovakië en het heden nog bestaande klooster te Zaragoza in Spanje, dat dateert van 1276/1306. De eerste kandidaten voor zijn onderneming te Kinrooi vond van Abroek in het Roermondse klooster «Den Bongart» nl. bij de faliezusters — ziekenverpleegsters van de regel van Sint Augustinus ⁴⁾. Het waren Zuster Clementia van Abroek, zuster van de prior van Odiliëberg, Zuster Catharina Van Bruggen en Zuster Catharina van Wert. Met toestemming van hun overste trokken deze drie geproefte faliezusters naar Odiliëberg, waar ze hoogstwaarschijnlijk hun intrek namen in het gasthuis voor vrouwen. Het zou hun dienen tot noviciaatshuis ⁵⁾. Bij de eerste drie kandidaten voegden zich nog drie andere postulanten. De zes toekomstige sepulcrinessen volgden in het bruikbare gedeelte van de Sint-Petruskerk de conventsmis en de uren van het goddelijk officie. Ze hadden een dagregeling analoog

²⁾ Zie *Supra*, 281-282. — ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 20-23. — ID, *Reguliere Kanunnikessen*, in : *Catholica*, II, kol. 1401-1402, 1406.

³⁾ *Ibid.*

⁴⁾ Klooster Godsboomgaard of Broodboomgaard, gelegen in de Schoolstraat; ziekenverzorging. Ca. 1425 namen twee meisjes de regel van Sint Augustinus aan, onder de leiding van de Kruisheren. In 1462 door de stadmagistraat erkend, op voorwaarde niet meer dan zeven zusters te aanvaarden. Men noemde ze broet-, zwart-, celle-, falie- (= gewijlde) zusters. J. HABETS, *Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan*, 3 dln, Roermond 1892, dl. III, 685. — ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 25, tekst en vn. 2. — In 1605 was er slechts één zuster nog in leven. J.B. SIVRÉ, *Inventaris van het oud archief der gemeente Roermond*, in BVGR, II, 1871-1873, 1605, aug.-sept., 276-279.

⁵⁾ *Bijlage* 1, 319, r. 1-3. Voorzeker lag dat gasthuis voor de vrouwen, waar op de tekening (Plattegrond-Opgravingen), onder nr. 5 staat aangeduid : kanunnikenhuis. De ets uit de 19de eeuw (zie plaat nr. 2) geeft een zicht op het gebouw (palend noordoostelijk aan de kerk) waar in de 15de eeuw waarschijnlijk het gasthuis voor de vrouwen stond.

aan die der kanunniken. Op zondag 8 oktober 1480 legden de drie eerstgenoemden hun kloostergeloften af voor prior Jan van Abroek als vertegenwoordiger der Orde, en werden de drie anderen ingekleed ⁶⁾. Op maandag 9 oktober reisde het zestel per huifkar naar Kinrooi, en ging wonen in het voormalige kanunnikenklooster « O.L. Vrouw van Jeruzalem ». Daarmee was de oprichting van het eerste Heilig-Grafs vrouwenklooster in de Nederlanden voltrokken ⁷⁾.

Het daaropvolgend decennium bood voor de prior van Odiliënberg en zijn convent een vruchtbare tijd. Het bijzonder vertrouwen dat van Abroek genoot vanwege de proost van Denkendorf, hoofd van de Germaanse Ordesprovincie, blijkt uit de opdracht die hem door deze werd toevertrouwd in 1481. Jan van Abroek werd toen aangesteld om voor de provinciaal een volledige inventaris op te maken, niet uitsluitend van de inboedel der priorij Odiliënberg, maar ook van de kapel Sint-Leonhard te Aken, van de priorij Henegouw en haar afhankelijke kapellen te Bierbeek bij Leuven en te Oetsloven onder Berlingen (in Limburg). Uit die inventaris kan worden opgemaakt dat het klooster te Sint-Odiliënberg in 1481 was afgebouwd en daadwerkelijke hulp verleende aan de priorij Henegouw ⁸⁾. Op 10 november 1481 bekam van Abroek van paus Sixtus IV de aanhechting bij zijn klooster van het vicariaat der parochie Odiliënberg, regeling die op 11 mei 1482 door het kapittel van de H. Geest in Roermond werd aanvaard ⁹⁾.

De romaanse kerk, met veelhoekig koor daterend van ca. 1200, werd volledig gerestaureerd voor 1485 en in dat jaar opnieuw gewijd. Op zondag Laetare werd daarna jaarlijks het kerkwijdingsfeest gevierd en konden de gelovigen op die dag en op enkele andere dagen in het Sint-Petrusstift een aflaat van honderd dagen verdienen ¹⁰⁾.

⁶⁾ Zr. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 23-25.

⁷⁾ *Ibid.*, 22, 25, 27.

⁸⁾ *Supra*, blz. 271 tekst, en vn. 3. Zie *Bijlage 1*, blz. 317.

⁹⁾ *Codex dipl. Berg.*, in : PSHAL, XXVI, 1889, nr. 67-68, 186-192.

¹⁰⁾ Zie kaart 1, Plattegrond, blz. 271. — P. GLAZEMA, *Oudheidkundige onderzoekingen...*, in : BKNUB, 1952, kol. 71-74. — 7 nov. 1485, dertien kardinalen verlenen een aflaat van 100 dagen aan de bezoekers van kerk en klooster te Sint-Odiliënberg op : « ...Conceptionis et Presentationis gloriosissime Virginis Marie, Sanctorum Philippi et Jacobi apostolorum, Sancti Servatii ac dedicationis dicte ecclesie, que celebratur dominica Letare Jherusalem, festivitatibus... ». *Codex dipl. Berg.*, in PSHAL, XXVI, 1889, nr. 69, 193-194.

Volgens de Chronijk der Landen van Overmaas was Ludovicus, prior van de kanunniken in Kinrooi, na het uiteenvallen van deze communititeit in 1478, getrokken naar de kapel van Sint-Leonhard gelegen te Gustorf bij Grevenbroich in Gulik, bisdom Keulen. Deze kapel werd reeds vóór 1442 aan de Orde geschonken door de graaf Salm zur Dijck. Met goedkeuring van de zoon van de stichter, richtte Jan van Abroek in 1482 of 1483, bij de kapel te *Gustorf*, een *klooster op van reguliere kanunniken van het Heilig Graf*, met Ludovicus Hoescler als eerste prior ¹²⁾. De omstandigheden van zijn reis naar Perugia hadden van Abroek gedwongen in Italië een zaakwaarnemer aan te stellen. Dat was waarschijnlijk Magister Hendrik Jacobus Fabri uit Zierikzee, die op 24 november 1485 in de Sint-Lucaspriorij te Perugia als getuige optreedt wanneer aartsprior Fabricius de Oddis, *J. van Abroeks* benoeming tot *provinciaal van Neder-Germanië* bevestigt. Die benoeming was door zijn voorganger Catanius gedaan op 2 januari 1484 ¹³⁾ toen deze de splitsing van de

¹¹⁾ *Chronijk der Landen van Overmaas*, in: PSHAL, VII, 1870, 166, 167, 185-188. Zeker komt de kapel S. Leonhard voor in de bekrachtigingsakte van 18 juni 1442 van Frederik III: « ... a capelle ... zu Bullenberg gelegen an der Parrochey zu Gosdorff ». *Supra*, 277-278 en vn. 17. In 1474 en 1480 wordt Sint-Leonhard vernoemd door de prior van Henegouw Cornelius Oeslinger: « ... ecclesie sancti Leonardi in Bollenberch Coloniensis diocesis ». *De Heilig-Graforde in de Nedergermaanse provincie*, in BCRH, CXXXI, 1965, 274, r. 1; 281, r. 20.

¹²⁾ De gekende priors van Sint-Leonhard zijn: in 1484: Loeff von Honscler; 1525: Ludwig Honscler; 1575: Bartholomäus Wilkens von Grevenbrouch (HEINRICH HUBERT GIERSEBERG, XII *Dekanat Grevenbroich*. — *Bachem*, I², in: *Geschichte der Pfarreien der Erzdiözese Köln*, uitg. door KARL TH. DUMONT, Köln, 1863, 160-163). Op 28 okt. 1510 was « frater Rudolphus Hoenscler, prior Sancti Leonhardi Coloniensis dyocesis », te Sint-Odiliënberg voor de verkiezing van een nieuwe provinciaal (*De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in: BCRH, CXXXI, 1965, 340). — De priorij Sint-Leonhard werd stellig eerst opgericht na 1481, maar vóór 1484. Haar naam komt immers niet voor op de lijst voor het opmaken in 1481 van de inventaris van de inboedel der verschillende huizen (*Bijlage 1*, 317), maar wel in de benoemingsakte van Jan van Abroek van 2 januari 1484 door Catanius, akte waarin men leest: « ... ac in monte S. Leonardi Coloniensis diocesium... » *Codex dipl. Berg.*, in: PSHAL, XXVI, 1889, nr. 71, 196-201. — F.W. OEDIGER, *Das Hauptstaatsarchiv Düsseldorf und seine Bestände* (Siegburg, 1964, IV) geeft op van vóór 1484 tot 1587.

¹³⁾ *Codex dipl. Berg.*, in PSHAL, XXVI, 1889, nr. 71, 196-201. Op blz. 201: « presentis ibidem discretis et honestis viris magistro Henrico Jacobi Fabri de Ziericksee, artium liberalium magistro et... » — J. CEYSSENS, *Jan van Abroek*, in: *Limburg*, IV, 1922-1923 (overdruk), 14-15.

algemene Germaanse provincie in Opper- en Nedergermaanse provincie doorvoerde. Deze laatste omvatte de kerkprovincies Trier, Keulen, Bremen, met hun bisdommen en de bisdommen Kamerijk en Doornik. Als provinciaal was Jan van Abroek met het bestuur belast van al de huizen der Orde, gelegen in die gebieden. Op 2 maart 1486 bekrachtigde paus Innocentius VIII de volmachtsbrief op aanvraag van al de bestaande huizen van de Heilig-Graforde in Neder-Germanië ¹⁴⁾. Ingevolge daarvan werd de priorij Odiliënberg het centrum van de Nedergermaanse ordesprovincie, en werd het provinciaal kapittel van 1486 af jaarlijks te Odiliënberg gehouden ¹⁵⁾. En reeds in 1486 trad van Abroek op om tegemoet te komen aan het verlangen der inwoners van Nieuwstad bij Sittard. Hij bereikte daartoe eerst een akkoord met Jan van Horn, bisschop van Luik (1482-1505), en met Willem van Vlodrop, erfvoogd van Roermond, begever van het Sint-Sebastiaansaltaar in de Sint-Jan Baptistkerk te Nieuwstad en weldoener van de priorij te Odiliënberg. Hij zond vier of vijf zusters uit Kinrooi naar Nieuwstad ¹⁶⁾ onder wie Catharina van Wert als « mater ». Tot geestelijke vader van het nieuw-opgerichte vrouwenklooster benoemde hij een zekere Petrus, ordekanunnik te Sint-Odiliënberg ¹⁷⁾.

Dat in 1478 de aartsprior Catanius het verzoek van Jan van Abroek had ingewilligd en de oprichting van de priorij Odiliënberg had erkend en in de Orde opgenomen, had ook C. Oeslinger, prior van Henegouw, gunstig gestemd. Deze laatste beschouwde die voorspoedige gang van zaken als zijnde onrechtstreeks zijn werk. Hij bekeerde zich en liet volgens de oude kronijken ¹⁸⁾ door Jan van

¹⁴⁾ *Codex dipl. Berg.*, in PSHAL., XXVI, 1889, nr. 73, 202-204.

¹⁵⁾ *Statuta canonicorum regularium Ordinis SSmi Sepulchri monasterii Sanctae Crucis* (Hoogeruts) *prope Galoppiam dioecesis Leodiensis*, Luik, 1742, 119. — Zie Bijlage 3. in aflevering 3-4 (Vervolg).

¹⁶⁾ Willem van Vlodrop, heer te Leuth en Dalenbroek, en zijn echtgenote Alfrida van Herff schenken het klooster S. Odiliënberg op 3 okt. 1488, een vierde deel van het hof In Gen Ouwen (leengoed), gelegen in het kerspel van S. Odiliënberg. *Codex dipl. Berg.*, in : PSHAL, nr. 75, 205-207. Willem van Vlodrop erfvoogd van Roermond en Cecilia van Hamel, verkoopt dan eveneens een vierde van dat hof In Gen Ouwen aan hetzelfde klooster. *Ibid.*, nr. 76, 207-209. — ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 37.

¹⁷⁾ ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 37-38.

¹⁸⁾ « ... gratulabundi accurrerunt; qui posterior habitum a Magistro generali prescriptum, deinceps gestavit, reformationemque acceptavit, ac copiosis vitam superiorem lacrymis expiavit ». *Deux Notices*, in : PSHAL, XXVIII, 1891, 356. — *Chronijk der Landen van Overmaas*, in : *Ibid.*, VII, 1870, 162, 164. — *Supra*, 278-279.

Abroek in de priorij *Henegouw* de hervorming doorvoeren. Altaarbenodigdheden en misgewaden, afkomstig uit andere huizen der Orde, werden bezorgd en het opdragen van de conventsmis hersteld ¹⁹⁾. Prior C. Oeslinger wist nochtans op 23 november 1482 te bekomen van de proost van Denkendorf dat zijn neef Petrus Oeslinger, de rector van Sint-Leonhard te Aken, benoemd werd tot zijn coadjutor met recht van opvolging. Ook wist hij te bewerken dat op 6 oktober 1483 die benoeming door de gevolmachtigde legaat a latere in Duitsland, werd bekrachtigd. Na het overlijden van Cornelius Oeslinger in 1484 werd dan ook, in uitvoering van het hierboven aangehaalde, op 10 november van dat jaar, door de reguliere kanunnik van Henegouw Joannes Wittmacher, Petrus Oeslinger tot prior van Henegouw aangesteld ²⁰⁾. Jan van Abroek, wiens benoeming tot provinciaal definitief door Rome was bekrachtigd, mocht geen vrede nemen met dat cumuleren van functies. Denkendorf moest zich bijgevolg bij zijn veto neerleggen. Op 4 januari 1485, bij de verheffing van het leen Henegouw, komt dan ook als prior van Henegouw niet voor Petrus Oeslinger, maar Joannes de Cortenbach ²¹⁾, en nergens, ook later niet, is er in de documenten sprake van Petrus Oeslinger in de hoedanigheid van prior. In 1496 wordt vermeld : Denys van Breda en in 1505 Goswyn van Bueren ²²⁾.

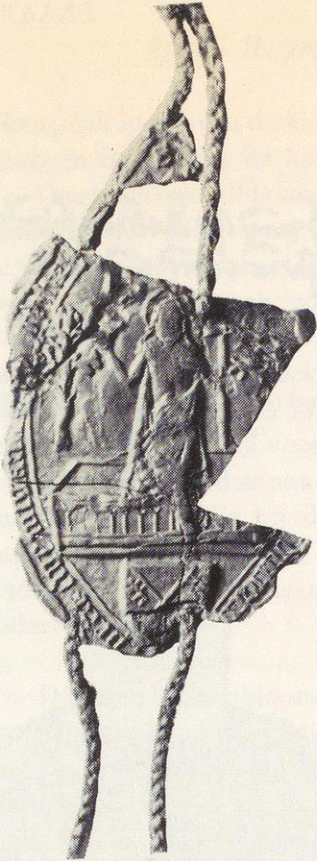
Nog in de loop van het jaar 1486 bracht van Abroek orde in de zaken van Sint-Leonhard te Aken, kapel bediend door vier kannun-

¹⁹⁾ *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.* in : BCRH, CXXXI, 1965, 296, r. 9-16. : « ... 1481 ... Henegouwe ... et unus calix argenteus spectans capelle de Wymmerlingen et unus calix cupreus spectans capelle de Oterslo, sed nullum proprium habet. Item tria ornamenta quorum melius pertinet ecclesia Montis Odilie, tria parva linteamina super altare, duo antiqua missalia ».

²⁰⁾ *Ibid.*, 240-243; nrs. 19-22, 310-320.

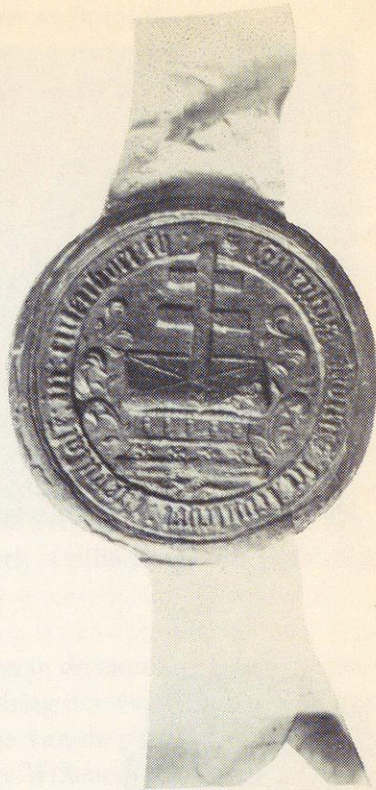
²¹⁾ *Ibid.*, « 1485, Alardus Alardi relevavit ut mamburnus priori de Henegouwe prope Hasselt anno loco predictis die quarta januarii ab Johanne de Cortenbach locum tenente et hoc post mortem cornelii Oesselings quondam prioris de Henegouwe, Curiam mansionarum... ». RAH, *Zaal van Curingen, Verheffingsregisters, Jan van Horn*, fol. 39r.

²²⁾ « 1496 coop van den hoff te Mombeek... prior heer Dionijs van brede. RAH, *Gichten Loons Recht*, nr. 173, fol. 140v. « Incipit liber terrarum... per me Goswynum de Bueren, priorem, anno 1505 octavo Kalendas Septembris (= 25 augustus). RAH, *Priorij Henegouw, 1 Register der goederen en inkomsten, 16^e eeuw, klein -4°, fol. 2r*. Cfr. : *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in : BCRH, 1965, 333, 336.

Rijksarchief in Gelderland, Arnhem

Zegel van de provinciaal der
Nedergermaanse provincie (1492).

Rijksarchief in Gelderland, Arnhem

Zegel van de priorij 'Jerusalem' te
Culemborg (1544).

(Hauptstaatsarchiv München)

Zegel van de Heilig-Graforde ten tijde van patriarch Amalrik (1157-1180).

Voorzijde : Patriarchaal kruis en daarrond : Jesus Christos nika.

Keerzijde : Het Heilig Graf met de zich daarover welvende koepel der H.-Grafkerk.

Jan 10 dabra f. h. m. l. c.
pro m. m. f. l. c. l. c.

(Hauptstaatsarchiv Stuttgart)

Zegel (1481) en handtekening (1480)
 van Jan van Abroek.

Ralm

Zegel van de Heilig-Gratprijorij
 te Sint-Odiliënberg (1581).

Ralm

Zegel van de provinciaal der Nedergermaanse provincie
 (1581).

niken; ook in die van de kapel te Oetsloven, bediend door twee kanunniken en in die van de kapel te Bierbeek ²³⁾.

Omstreeks dezelfde tijd ook vroeg Wijnand van Gartzen voor het zusterklooster gelegen op zijn domein naast de Sint-Antoniuskapel in de gemeente Entzen (bij Euskirchen, hertogdom Gulik) aan de provinciaal van Abroek, zusters te zenden en dat klooster tot Heilig-Grafklooster op te richten. Na lange tijd, pas in 1490 namelijk, ging van Abroek op dat verzoek in. De zusters van het convent te Gartzen legden dat jaar geloften af als *Heilig-Grafkanunnikessen*. Vier of vijf zusters vanuit Kinrooi voegden zich bij hun communiteit. Als overste stelde de provinciaal er aan Clementia van Abroek, en als rector Frank van der Borch, die hij deed overkomen uit Kinrooi ²⁴⁾. Heilwych van Sotterbeyck werd te Kinrooi als overste aangesteld en frater Ludovicus van Bocholt, uit de priorij Odiliënberg, als geestelijke vader ²⁵⁾.

De drie vrouwenkloosters beleefden in de aanvang moeilijke jaren omwille van de onrustige tijden. De oorlog der van der Marcken zette zich voort in de strijd tussen de familie van de prinsbisschop Jan van Horn (1482-1505) en die van de beruchte Willem de la Marck de Lumen, welke nu eens als vijand, dan weer als bondgenoot van de prinsbisschop optrad. Oorlog woedde ook tussen Karel van Egmont, die door de Bourgondische vorsten beroofd was van het hertogdom Gelre, en tussen de hertog van Gulik. De afpersingen der plunderzieke soldaten en de willekeur van roversbenden maakten het platteland onveilig. Om die reden vestigde zich het convent van Kinrooi, met toestemming van de provinciaal, van de prinsbisschop en van het gemeentebestuur,

²³⁾ *Deux notices*, in PSHAL, XXVIII, 1891, 337. — In 1485 ging Sint-Leonhard in Aken over aan de priorij Sint-Odiliënberg en in 1496 aan de Heilig-Grafkanunniken van Hoogeruts (graafschap Dalhem), die het in 1625 verkochten aan de Sepulcrinessen van Visé. — CH. QUIX, *Das ehemalige Kloster der Regulir-Canonissen vom Hl. Grabe oder Sepulchrinen zu S. Leonard in Aachen*, Aachen, 1836, 13. — ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 18-20. — ID., *De Sint-Martinuskapel te Bierbeek*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, LI, 1968, 122-143.

²⁴⁾ In 1352 was door Emmerich van Gartzen naast de kapel een kloostertje gesticht voor drie zusters. In 1474 wilde Hubert van Gartzen dat kloostertje bestemmen voor monniken. ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 24, 32, 43. — *Chronijk der Landen van Overmaas...*, in PSHAL, VII, 1870, 172-175.

²⁵⁾ *Ibid.*, 174. — ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 32-34.

te Maaseik in de Pelserstraat. Een kwart eeuw later, in 1520 nl., is dat klooster overgegaan naar het kapittel van Venlo der Congregatie van Windesheim ²⁶⁾.

Het klooster van Nieuwstad leed geweldig onder de open strijd gevoerd met steun van Frankrijk, door Karel van Egmont tegen de Habsburgers en hun bondgenoten : Jan II, hertog van Kleef, en Willem IV van Gulik. Daarom zocht de priorin van dat convent, Johanna Schaetz, binnen de stad Luik een veiliger verblijf; het kocht daar, met toestemming van de prinsbisschop en van de provinciaal, het huis tot 18 december 1496 bewoond door de Cellebroeders. De Nieuwstadse gemeenschap betrof het enige dagen nadat de Cellebroeders het hadden verlaten ²⁷⁾. Dat klooster te *Luik* zou de naam dragen van « *Ste Elisabeth des Bons Enfants* ».

Te Gartzzen werd tengevolge van de eisen van de plaatselijk heer, het leven voor de zusters als kloosterlingen van de Heilig-Graforde onmogelijk. Provinciaal van Abroek liet daarom de zusters naar de priorij Henegouw trekken en er wonen in een leegstaand gedeelte van de gebouwen. De drie of vier kanunniken die de priorij Henegouw nog telde, bleven het ander gedeelte betrekken. Doch toen het er ging om het zusterconvent definitief het goed Henegouw in zijn geheel als verblijf af te staan, rees er een geschil tussen de kanunniken van Henegouw — in 1505 was Goswyn van Bueren er prior — en het zusterconvent, dat 13 of 14 leden telde ²⁸⁾. De kanunniken kochten

²⁶⁾ *Ibid.*, 34-35. — De aansluiting van het klooster « O.L. Vrouw van Jerusalem » te Kinrooi-Maaseik bij het kapittel van Venlo, werd door Rome erkend in 1522. Dit kapittel van Venlo, opgericht in 1455-1456, behoorde in feite tot de Congregatie van Windesheim. *Id.*, *Reguliere Kanunnikessen*, in : *Catholica*, II, kol. 1402. ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 37-42. — *Id.*, *De Franciscanessen (1493) en de Sepulcrinessen (1496) in het klooster der Bons Enfants te Luik*, in : *Franciscana*, XXI, 1966, 39-43. — P. HARSIN, *La principauté de Liège à la fin du règne de Louis de Bourbon et sous celui de Jean de Hornes, 1477-1505*, Luik, 1957, 67-80.

²⁸⁾ ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 43-44. — *Supra*, 288, vn. 22. — De gemeenschap van Gartzzen telde 13 of 14 leden. Of de prior een van de drie of vier kanunniken was, is onzeker. Op 12 juli 1506, bij de leenverheffing, wordt de naam van de prior niet vernoemd, maar wel die van de « mamburnus » : Hermannus Tybst. RAH, *Zaal Curingen, Verheffingsregisters, Erard de la Marck, 1506 - 1509*, fol. 60. Waarschijnlijk is, dat de priorij Henegouw met haar onafhankelijke kapellen te Bierbeek en te Oetsloven in 1485/1486 met Odiliënberg verenigd werd, zoals gebeurde met Sint-Leonhard. *Supra*, 289, vn. 23. Want het is Jan van Abroek die het klooster van Gartzzen naar Henegouw deed verhuizen. Vóór 1506 zijn er minstens twee priors van Henegouw gekend die door van Abroek werden erkend. Maar bij de verkiezing van de nieuwe provinciaal-

voor de zustercommunititeit een huis te Hasselt, maar deze verkoos zich te voegen bij de zusters van Ste Elisabeth des Bons Enfants te Luik, — die waren toen 15 in getal. Door de vereniging van de twee kloostergemeenschappen overschreed het Luikese klooster het getal van 25 leden, dat bij de oprichting als maximum was vastgesteld ²⁹).

Bij de overgang van het klooster Kinrooi-Maaseik tot de Windesheimer-Congregatie in 1520, bleef de priorij Ste Elisabeth des Bons Enfants — vanwaar de naam Bonnefanten aan de Sepulcrinessen in het Luikse gegeven — dus alleen over. Het werd het stamklooster van al de Heilig-Grafse vrouwenkloosters die na die datum werden gesticht.

Door het opnemen van de communititeit van Gartzen, die tijdelijk te Henegouw woonde, bekam het klooster « Ste Elisabeth des Bons Enfants » recht op de priorij Henegouw. Het verwierf het domein ervan in 1594 en nam de gebouwen als verblijf in gebruik na 1606 ³⁰).

Tijdens de laatste twee decennia van zijn provinciaalaat, van 1490 tot 1510, richtte Jan van Abroek, ondanks de vele inwendige en uitwendige moeilijkheden van zijn Orde, nog zes *kanunnikenpriorijen* op.

prior, op 28 oktober 1510, komt op de lijst van de kiesgerechtigden geen prior van Henegouw voor (*De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in BCRH, 1965, 340-341). In december 1514 was er ook geen prior te Henegouw (RAH, Gichten Loons Recht, nr. 174, fol. 210v. 15 dec. 1514). Van 1531 tot 1558 heeft Henegouw een eigen prior. Maar na 1558 is de provinciaal, prior én van Henegouw én van Odiliënberg. Die toestand blijft behouden tot in 1606, jaartal van het verdwijnen van het provinciaalaat. Zie dl. 2, hfst. 1, tekst en vn. 29-38, in : Vervolg (afl. 3-4). In werkelijkheid was voorzeker door Jan van Abroek in 1506-1507 de priorij Henegouw gegeven aan de zusters van Gartzen. In het verslag van het provinciaal kapittel (gehouden jaarlijks vanaf 1486 tot 1521 (*Supra*, 287 tekst en vn. 15) wordt vermeld dat er in Henegouw een onvoldoend getal kanunniken was om er het leven der Orde als zelfstandige priorij te beleven. Er moeten alleszins documenten bestaan hebben waarop de Sepulcrinessen van St-Elisabeth des Bons Enfants te Luik zich beriepen om hun recht te staven op het bezit van Henegouw. In 1594 deed Rome definitief uitspraak ten gunste van de Bonnefanten van Luik.

²⁹) *Chronijk der Landen van Overmaas...*, in : PSHAL, VII, 1870, 182-183, 191. — ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 43-44, 49, 326. — L. VAN ELSRACK, *Cort Verhael van het clooster tot Henegauwe*, in : *L'ancien Pays de Looz*, VI, 1902, nr. 1, 4-9.

³⁰) ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 47; *Aanhangsel XIII*, 421-422. — *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in BCRH, CXXXI, 1965, nr. 32, 356-360, speciaal 358-359.

De eerste daarvan is de priorij «Jeruzalem» te Culemborg. Reeds in 1430 had Jan IV van Culemborg aan de Orde van het Heilig Graf daar een hof geschonken, gelegen in de nieuwe stad. Die schenking werd later door zijn kleinzoon Gaspar bevestigd. Jan van Abroek aanvaardde op dat goed — het strekte zich uit van de Zandstraat tot aan de Dwarze Straat — een priorij op te richten. Hij bekwam daartoe de goedkeuring van de heer van de plaats, van de bisschop van Utrecht: David van Bourgondië, van de stadmagistraat, van de abt van Marienweerd en van de pastoor der Sint-Janskerk ³¹). De Heilig-Grafkanunniken kwamen het nieuwe klooster bewonen in 1492. De eerste prior werd er Jan Ade. Het hoofdaltaar van de nieuwe kerk werd ingewijd in 1494. Privileges der Orde en aflaten werden aan de weldoeners geschonken ³²). Het klooster bleef bestaan tot in 1580, jaar wanneer tengevolge van het doorvoeren der Reformatie, al de goederen van de geestelijke stichtingen werden geseculariseerd ³³).

De tweede priorij die tot stand kwam in die jaren was gelegen

³¹) *Supra*, 287 tekst en vn. 15. — A.W.K. VOET VAN OUDHEUSDEN, *Historische Beschrijvinge van Culemborg*, 1753, dl. I, 38-39, 53, 483-484. Tot oprichting van het klooster was de toestemming nodig van de abt van Marienweerd, omdat het terrein gelegen was in het district van het patronaatschap van de abdij Marienweerd; eveneens die van de pastoor van St-Janskerk, lid van de communiteit van Marienweerd. De abt van die abdij had het begevensrecht van de pastorie van St. Jan, en naast die kerk stond een huis voor de abt. Waarschijnlijk diende dat als refugiehuis. *Ibid.*, 489. — H.F. VAN HEUSSEN en H. VAN RIJN, *Kerkelijke Historie en oudheden der zeven Verenigde Provinciën*, 6 dln. Leiden, 1726; II, 313-314.

³²) Weldoeners van het klooster «Jerusalem» deelden in de privileges en aflaten der Orde. In de kloosterkerk werd een Heilig Graf gebouwd, identiek aan dat van de Heilig-Grafkerk te Jerusalem; het werd druk bezocht door pelgrims en gelovigen. In 1566 werd het door de beeldstormers vernield. Van dan af begon het verval van het Jeruzalemklooster. De kanunniken van de priorij werden genoemd «Broeders van het Graf des Heren», of ook wel «Kruysbroeders». — A.W. VOET VAN OUDHEUSDEN, *a.w.*, 484-487. — A.P. VAN SCHILFGAARDE, *Het archief der heeren en graven van Culemborg, Rijksarchief in Gelderland*, 's Gravenhage, 1949, I, XIX-XX; II, *Inventaris*, 459-460. *Het Klooster Jerusalem*, nrs 8045-6052.

³³) De gekende priors zijn: Jan Ade (1492-). — Johannes van Goch 1510-1545 (*De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in: BCRH, CXXXI, 1965, 340. — *Statuta ... Hoogeruts*, 116, 119; AGAU, XV, 1887, 224-241). — Jacobus van Goch 1549 (J.S. VAN VEEN, *Rooms-Katholieke geestelijken in Gelderland*, in: AGAU, XL, 1914, 130) mogelijk 1546-1563. De laatste is Gerard van Tellicht: 8 juli 1563-1580.

De communiteit telde verscheiden koorheren of reguliere kanunniken, en minstens nog vier in 1573. NL: Gerardus van Tellicht prior vanaf 1563; Willem van Hellu senior,

op de grens van het graafschap Dalem en de vrije Rijksheerlijkheid Slenaken. Het is de priorij : *Hoogcruts*, in het gehucht Slenaken van de parochie Sint-Maartensvoeren, (bisdom Luik). De rector van de kapel « Hoogcruts » : Aegidius de Cruce, trad in 1493 in de Heilig-Graforde en schonk deze kapel met al haar goederen : 331/2 bunder land aan de Orde. De pastoor van Sint-Maartensvoeren, Louis Scharis, die het begeavingsrecht had over de kapel, gaf in 1495 zijn toestemming voor die schenking. Op 24 maart 1496 gaf bisschop Jan van Horn aan de provinciaal van Abroek toelating de schenking te aanvaarden op voorwaarde dat er naast de kapel een klooster zou worden gebouwd, maar dat dit niet meer dan 25 leden tellen zou ³⁴). Aegidius de Cruce werd de eerste prior van de stichting (1496-†3 dec. 1504). Het is in het klooster van Hoogcruts dat Jan van Abroek op 6 april 1510 overleed. Tijdens de Nederlandse Beroerten, werd Hoogcruts in 1568 geplunderd en deels verwoest, en in 1579 in as gelegd door de Spaanse troepen van Alexander Farnese. De toestand werd er zo hachelijk dat de priorij

schrijver van het Hs. : « *Getijdenboek van de Orde* », dl. II, hfst. 2, n. 3 (in : Vervolg afl. 3-4) die in 1573 of kort nadien overleed, want hij komt niet meer voor in de lijst der andere priesters (AGAU, XXIV, 1897, nr. 87, 111-120); Antonius van Velthoven en Guilielmus Vianen (*ibid.*, 119). Dat er in 1573-1574 zelfs meer dan vier kanunniken moeten geweest zijn, kan men opmaken uit de tegenstand van « sommige conventualen van Jerusalem » tegen het akkoord op 16 januari 1573 « provisioneel » gesloten voor zeven jaar, en op 1 juli 1583 officieel getekend (AGAU, XXIV, 1897, nr. 84, 103). — J.C. VAN SLEE, *De Inventaris van het klooster Jeruzalem of van het Heilig-Graf der Kruisbroeders te Culemborg*, in : *Bijdragen en mededelingen van Gelre*. Arnhem, dl. XXIX, 1926, 175-181, speciaal 181). — De abt, met de conventualen van Marienweerd, verlieten het klooster : « Jeruzalem » in 1577 en 1578. (AGAU, XXIV, 1897, nr. 84, 102-103). J.C. VAN SLEE, *a.w.*, in : *ibid.* Hun abdij ging geheel teniet (Zie R.C.H. RÖMER, *De abdij van Marienweerd*, in : *Nederl. Archief van de Kerkelijke Geschiedenis* XVI (N.R.V.), 1845, 147-232, speciaal 175-178. FR. W. HOEVENAARS, *Bijdragen tot de geschiedenis van Marienweerd*, in : AGAU, XXV 1898, 245. — Het klooster « Jerusalem » werd opgeheven in 1580; de kanunniken werden genoopt het te verlaten. De Jeruzalemkerk was reeds in 1649 ingestort. De gronden en de resterende gebouwen werden einde 17de eeuw verkocht en in 1749 gesloopt. Het Jeruzalemsteegje bleef de enige getuige van de priorij der reguliere kanunniken in Culemborg. A.W.K. VOET VAN OUDHEUSDEN, *a.w.*, 483, 485, 487-495. — A.P. VAN SCHILFGAARDE, *a.w.*, I, blz. XX. — Zie Vervolg (Deel II, hfst. 2), afl. 3-4.

³⁴) CHR. QUIX, *Das ehemalige Spital zum Hl. Jacob...*, 28-30. — W. GOOSSENS, *Het klooster van het Heilig Graf te Hoogcruts en de lijst zijner stichtingen en jaargetijden*, in : PSHAL, LV, 1919, 77-101. — *Codex dipl. Berg.*, in : *ibid.*, XXVI, 1889, nr. 78, 211-215.

in 1601 nog slechts twee leden telde. Bedreigd in het bezit van hun goed, wordt hun recht daarop in 1605 geconfirmeerd door de Raad van Brabant. In 1606 openden de kanunniken in Hoogeruts een latijnse school, na enkele jaren ook een internaat. Ondanks troebelen en oorlogen waren er in 1683 in de priorij nog acht capitulaire kanunniken. Het klooster bleef bestaan tot in 1797, wanneer het werd opgeheven door een decreet van de Franse regering ³⁵).

Een derde priorij kwam tot stand in de heerlijkheid Herstal. Het was die van *Mons Oliveti te La Xhavée* onder Wandre ³⁶). Reeds op 29 april 1488 hadden de Clarissen het hospitium dat hun op 6 maart 1487 te La Xhavée was geschonken om er een klooster op te richten, afgestaan aan Jan van Abroek, mits hij er een klooster van zijn Orde zou openen. De Clarissen hadden voor zich een geschikter plaats gevonden binne de stad Luik. Op 25 juni 1488 bekrachtigde het Hof van Herstal die overdracht namens de gemeente en namens de heer ³⁷). De onherbergzame ligging van de plaats, de binnen- en buitenlandse oorlogen waren oorzaak dat de prinsbisschop op 3 september 1496 eerst zijn toelating gaf er een priorij te vestigen; de pauselijke goed-

³⁵) De capitulaire kanunniken op 29 juli 1683 waren : Gilles Aussems, prior; Servais Lamberts, Jean Lynoth, procurator; Laurent ab Eschen; Estienne Merkelbach; Hendrik Francken; Renerus Konings; Wilhelm Hagelstein (RAL, *Carmes de La Xhavée*, nr. 12, bundel : *Histoire 1337-1796*). Nadat het klooster verkocht was, op 23 maart 1789, en de kanunniken het niet hadden kunnen onrechtstreeks terugbekomen, viel de kloostergemeenschap, die nog negen leden telde, uiteen. Hoogeruts, heden gedeeltelijk onder Noorbeek, gedeeltelijk onder Slenaken gelegen, was tot 1904 buitenverblijf, dan tot 1921 klooster van Franse zusters Dominicanessen; daarna tot 1927 een leegstaand herenhuis, vervolgens tot 1961 noviciaatshuis van Franciscaner-Minderbroeders. Dit met onderbreking van 1945 tot 1951, wanneer de Clarissen van Ommerszoden er als vluchtelingen verbleven. Van 1961 tot dec. 1964 een R.K.-vakantiecentrale. Vanaf 1 dec. 1964 behoort het aan de St-Paulusstichting, een verzorgingshuis voor geestesgehandicapten. — J. DARIS, *L'Ordre du St. Sépulcre dans l'ancien diocèse de Liège*, in PSHAL, VI, 1869, 307, 328. — *Angelus Stokman*, *Hoogeruts*, De geschiedenis van het klooster, in : *Neerlandia Seraphica*, 1951, 196-201. — W. GOOSSENS, a.w., in : PSHAL, 1919, 79-83. — *Infra*, 311-316.

³⁶) Engelbert II, graaf van Nassau (1451-1504) kocht op 16 febr. 1458 de heerlijkheid Herstal aan Anton van Croy. Deze heerlijkheid, een enclave in het Luikse prinsdom, behoorde tot het hertogdom Brabant.

³⁷) RAL, *Chartier des établissements ecclésiastiques*, XIV, *Carmes de La Xhavée*, Chartrier 6-8 : 6 maart 1487, 29 april 1488 en 25 juni 1488. — J. DARIS, *L'Ordre du S. Sépulcre*..., in : PSHAL, VI, 1869, 297-299.

keuring was reeds bekomen op 8 oktober 1486³⁸⁾. De oprichting van het huis werd voltrokken einde 1496, dus nadat de priorij Hoogeruts reeds was gestart. Het in standhouden van Mons Oliveti bleef, financieel gezien, een zware onderneming. Het huis bleef bestaan tot in 1685, jaar dat Libert van Elsrack, zijn laatste prior (21 nov. 1667-1685), op 8 november, domein en gebouwen verkocht aan de Karmelieten, transactie op 7 augustus 1686 door Rome goedgekeurd. De zeven kanunniken die de priorij nog telde toen, werden geseculariseerd³⁹⁾.

Een vierde priorij werd door Jan van Abroek opgericht te Venlo. Ze werd *Trans Cedron* genaamd (1497-1578). Ze besloeg een oppervlakte van 0.6 Ha in de zuidoostelijke hoek van Venlo en paalde aan de stadsmuren. Jan van Abroek sloot een overeenkomst met de Cellebroeders die het klooster bewoonden en wier kerk dat jaar 1497 was ingewijd. Die broeders traden toe tot de Heilig-Graforde en door de geestelijke en wereldlijke overheid werd van Abroek gemachtigd het huis tot Heilig-Grafpriorij in te richten en drie kanunniken uit Sint-Odiliënberg naar de Venlose gemeenschap te laten overkomen⁴⁰⁾.

³⁸⁾ *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in: BCRH, CXXXI, 1965, 247, nr. 24, 326-332. Jan van Horn, bisschop van Luik, bekrachtigt de oprichting van het klooster te La Xhavée ongeveer onder dezelfde voorwaarden als van dat te Hoogeruts. Zo o.a. mocht het niet meer dan 25 leden tellen. Hij schenkt ook een alfaat van 40 dagen, door de gelovigen in de kapel van de reguliere kanunniken « Olijfberg » te La Xhavée te verdienen op zondag en op zekere feestdagen. — De gekende priors zijn: 1510: Johannes Herentals, prior montis Oliveti, alias Xchaveo (*ibid.*, 340); 27 nov. 1517: Johannes trajecti de Ocht, Doctore atque priore domus seu monasterii Xhavée (*Carmes de la Xhavée, Chartrier, charter* 8). Dezelfde Johannes de Treyt (trajecti) komt voor in de akte van 25 juni 1488 (*Supra*, 294, vn. 37); 17 juli 1614-1618; Petri Tilman (afgezet); 3 juni 1619 - † 31 aug. 1667: Jacques Crahea; 21 nov. 1667-1686: Libert van Elsrack. (RAL, *Carmes de la Xhavée*, nr. 19, *Registre Cens et rentes, stuits, testaments, élections 1474-1667*, 113. — ZR. M. HERESWITHA, *Libert van Elsrack*, in: *Nat. Biogr. W.*, III, 1968, kol. 303-307. — *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in: BCRH, CXXXI, 1965, 340).

³⁹⁾ Einde 1683 waren in La Xhavée zeven reguliere kanunniken. *Deux Notices*, in PSHAL, 1892, 62-64. — AEL, *Carmes de La Xhavée*, nr. 12, bundel *Histoire 1337-1796*. — J. DARIS, *L'Ordre du S. Sépulcre...*, in: PSHAL, VI, 1869, 299-307. — J.P.R. STÉPHANI, *Mémoires...*, uitg. J. Alexandre, Luik, 1876, 208, 215, 221. — J. HOYoux, *Le couvent des Sépulcrins de La Xhavée près de Liège en 1664*, in: *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, XXXIV, 1962, 571-593.

⁴⁰⁾ *Chronijk der Landen van Overmaas...*, in: PSHAL, VII, 1870, 190-191. — FR. DAZERT, a.w., in: *Ibid.*, XXXVIII, 1902, 287-288. — J. HABETS, *Chroniek van het vrouwenklooster « Trans Cedron »*, in: *Ibid.*, XVI, 1879, 427-434. — V. DE STEURS, *Het voormalig klooster der Annunciaten « Trans Cedron » te Venlo*, met 6 platen, in: *Ibid.*,

Mettertijd nam het aantal leden toe ... In 1563 waren de vroegere Cellebroeders allen overleden. In 1578 werd de stad ingenomen door graaf Jan van Nassau, stadhouder van Gelderland. De beeldstormers hielden er verwoestend huis, het staatsgarnizoen plunderde ook het klooster ... Al de leden van de communiteit werden verdreven ⁴¹⁾.

Een vijfde priorij, het « *Domus S. Spiritus* » werd begonnen te Uedem, gelegen in het bisdom Keulen, hertogdom Kleef, halverwege tussen Kleef en Geldern. Hendrik Raes, proost van het kapittel S. Maria te Utrecht, had in Uedem, zijn geboorteplaats, in 1456 een kapel laten bouwen ten gebruike van arme studenten. Die kapel was in 1485 door het kapittel van Windesheim tot Heilig-Geestklooster omgevormd. Dezelfde Hendrik Raes stichtte later ook op het landgoed Ganswick bij Kleef een klooster. Daar ging de Windesheimse communiteit uit Uedem wonen en noemde de stichting : Graciedal ⁴²⁾. Het leegstaande huis te Uedem kwam aan de Heilig-Graforde op de volgende wijze : Bij overeenkomst, gesloten tussen Werner Groll, prior

XVII, 1880, 351-356. — G.D. FRANQUINET, *De kloosters Transcedron te Venlo*, I, *Het mannenklooster of de Cellebroeders*, in *De Maasgouw*, I, 1879, 153-154; 161-162. — J.S. VAN VEEN, *Bijdragen tot de geschiedenis van Venlo*, in : *Ibid.*, XXXV, 1913, 21. — R.M. STADTMÜLLER, *Fünfzig Jahre «Trans Cedron»*, in : *Rozenkranskalender*, Dülmen (Westfalen), 1930, 98-99.

⁴¹⁾ Priors van het klooster waren : in 1510 : Tilmanus Huckelhoeven; in 1563 : Willem van Ravenswal (Ravenzwaij). De gebouwen van het « Trans-Cedron » klooster, gelegen tussen de Kleine-Beekstraat ten noorden, grenzend ten zuidoosten aan de terreinen van het voormalig klooster « Mariaweide », en ten zuiden aan de stadswallen, hoewel in 1880 zeer onderkomen, bevatten nog een kerk, slaapzalen, refter, werkhuis en keuken. Ze werden dan betrokken door de Annunciaden uit de Oode (Venlo) die van in 1578 te Roermond waren gehuisvest. — A. van Cuyck, bisschop van Roermond, schonk hun het klooster « Trans Cedron » in 1598. Ze betrokken het, herbouwden kerk en klooster en bewoonden het tot ze er tijdens de Franse Revolutie werden uitgedreven. Het vervallen kloosterdomein werd op 21 mei 1879 bezit van de Duitse provincie der Dominicanen, die omwille van de Kulturkampf Duitsland hadden moeten verlaten. Naar het plan van architect J. Kaijser, herbouwden zij in 1880 het vroegere klooster en bijgebouwen tot noviciaatshuis en lieten daarnaast de gebouwen oprichten van het Albertinumcollege. *Deux Notices*, in : PSHAL, XXXVIII, 1891, 338, XXIV, 1892, 51-153. — J. HABETS, *Chroniek...*, in : *Ibid.*, XVI, 1879, 430-434. — G.D. FRANQUINET, *De kloosters Transcedron...*, in : *De Maasgouw*, I, 193-198. V. DE STUERS, *a.w.*, in : PSHAL, XVII, 1880, 351-356. — L. HEERE, *a.w.*, in : PSHAL, XCH-XCIII, 1956-1957, 300-305, 326-327. — R.M. STADTMÜLLER, *a.w.*, 98-112. — *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.* in : BCRH, CXXXI, 1956, 341.

⁴²⁾ J.G.R. AQUOY, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, 3 dln., Utrecht, 1875-1880; dl. III, 143-144.

van Graciedal, en de generaal van de Congregatie Windesheim enerzijds en tussen de provinciaal Jan van Abroek anderzijds, kwam het goed aan de Heilig-Graforde, mits erkenning van de rechten van de parochiepastoor. Johan II van Kleef en het gemeentebestuur bekrachtigden de overdracht op 22 februari 1501, en hernieuwden ze op 11 november 1502. Na deze procedure kon te Uedem een Heilig-Grafpriorij worden geopend ⁴³). Prior werd er Paulus van Wassenberg. Een van de voorwaarden gesteld in de overeenkomst bepaalde echter dat ingeval het klooster « Graciedal » verdwijnen moest, de Windesheimse communiteit haar vroeger eigendom te Uedem zou terugbekomen. Toen in 1590, ten gevolge van de godsdienstoorlogen, het sluiten van « Graciedal » een feit werd, moesten de Heilig-Grafkanunniken hun huis : « Domus Spiritus » afstaan en hield de Heilig-Grafpriorij te Uedem op te bestaan ⁴⁴).

Vóór juni 1502 werd er nog een zesde priorij opgericht. Deze te *Kirchhain* in Duitsland, halverwege tussen Marburg en Stadt Allendorf, gebied Hessen ⁴⁵). Ze werd ingericht naast een gasthuis ; de stichting droeg de naam : « *Huis Jeruzalem* ». Uit een akte van 1 juni 1502 blijkt dat de kloosterkerk er op die datum nog in aanbouw was ; verder dat er een verdrag gesloten werd tussen Jan van Abroek enerzijds en tussen de Hessische commandeur van de Duitse Orde en de pastoor

⁴³) Onjuist is wat J.G.R. ACQUOY schrijft (*ibid.*, 144) dat de Heilig-Grafkanunniken eerst in 1580 in Uedem kwamen, gegeven dat F. VAN HEUSSEN en H. VAN RIJN (*a.w.*, VI, 620, kol. 2) eveneens aanhalen. — *Deux Notices* (in : PSHAL, XXVIII, 1891, 337) geeft als oprichtingsjaar 1491 op. — De hertog (Johan II van Kleef) hecht zijn goedkeuring aan het afstaan van de kapel en aanhorigheden te Uedem, op 22 februari 1501. (*Codex dipl. Berg.*, in : *Ibid.*, XXVI, 1889, 216-219)... Bevreemdend in deze copie is de passus « Hier is te weten ... gedaan te hebben » (*ibid.*, 218-219), die om reden dat het zegel van Jan van Abroek in de akte ontbrak, werd ingelast door zijn opvolger : Hieronymus van Bruegel. Jan van Abroek overleed op 6 april 1510 ; zijn opvolger werd tot provinciaal gekozen te Odiliënberg op 28 oktober daaropvolgend. (*De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in : BCRH, CXXXI, 1965, 340-344). De akte van 11 nov. 1502 van Johan van Kleef, HStA, DÜSSELDORF, Hs. *Registerbücher*, A. III, Cleve, nr. 28 : *Registrum causarum Clivensis Secundi Johannis (1500-1507)*, fol. 144^r - 145^v.

⁴⁴) *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in : BCRH, CXXXI, 1965, 340. — 29-30 juli 1574 wordt Alexander Horst als prior vernoemd (*Deux Notices*, in : PSHAL, XXIX, 1892, nr. 65, 53). J.G.R. ACQUOY, *a.w.*, III, 144.

⁴⁵) Is dat misschien « kirchen zu Kirchen » in de akte van keizer Sigismund van 1416 vermeld (zie *Deux Notices*, in : PSHAL, XXVIII, 1891, nr. 30 : 30 nov. 1416, 389-390) en in die van Frederik III van 1442 (zie *Codex dipl. Berg.*, in : *Ibid.*, XXIII, 1886, nr. 55 : 18 juni 1442, 288-291).

van Kirchhain, lid van dezelfde Orde, anderzijds. Door dat verdrag nam de Heilig-Graforde aan de rechten van de parochie volledig te erkennen en geen gebruik te zullen maken van de exemptie. Te zamen met Jan van Abroek bezegelt Johann Menchen, kanselier van het aartsbisdom Keulen, nog dezelfde dag dit akkoord.

Van het verder verloop van zaken in de priorij Kirchhain zijn geen bijzonderheden gekend. Bij de provinciaalskeuze in 1510 te Odiliënberg, was er geen vertegenwoordiging van de priorij Kirchhain aanwezig ⁴⁶).

Bij de aanvang van de 16de eeuw verkeerde de priorij te Culemborg in grote nood. Daarom benoemde J. van Abroek op 3 november 1501 zijn confrater Dodymus Petri, tot zijn vicaris in het bisdom Utrecht en verleende hem het recht voor het klooster te Culemborg, dat nog maar korte jaren was ingericht, aalmoezen in te zamelen. Hij mocht gelovigen opnemen in de Broederschap van het Heilig Graf, waardoor zij deelachtig werden aan de aflaten, gunsten en privileges der Orde ⁴⁷). Vicaris Dodymus Petri was afkomstig uit Goes. Hij moet dus alleszins ook het Zeeuwse Heilig-Grafklooster hebben gekend in 1438 opgericht te *Arnemuiden op Walcheren*. Deze priorij sloot in 1442 aan bij het regulier kapittel van Sion. In 1452 had Hendrik van Borselen, heer van Veere, zich gedwongen gezien het klooster van Oud-Arnhemuiden te verplaatsen naar de O.L. Vrouwepolder. Mettertijd verslechterde de financiële toestand van dat klooster zodanig dat de heer van Veere in 1552 overging tot de opheffing ervan. Dit met toestemming van de prior van het kapittel van Sion en mits uitkering van een jaargeld aan de kanunniken, nog drie in getal ⁴⁸).

⁴⁶) STAATSARCHIV MARBURG, *Urkunden Deutscher Orden*, Urkunde Pergament 1 juni 1502. — FR. W. STRIEDER, *Grundlage zu einer Hessischen Gelehrten- und Schriftsteller-Geschichte* 11 (1797) 242. — W. DERSCH, *Chorherren und Ritter, Kapellen und Darstellungen des Heiligen Grabes in Hessen*, *Archiv für Hessische Geschichts- und Altertumskunde*, NF 22 (1942), 267-269. — *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in: BCRH, CXXXI, 1965, 340-344.

⁴⁷) *Supra*, 292, tekst vóór en vn. 32-33. — *Rijksarchief in Gelderland*, ARNHEM, *Archief des heren en graven van Culemborg*, *Inventaris Klooster Jerusalem*, nr. 8045, akte van 3 nov. 1501. — A.P. VAN SCHILFGAARDE, a.w., *Het klooster Jerusalem*, 459-460, nr. 8045, 6 charters, L.-M. SCHOENGES (*Monasticon Batavum* II, 41) spreekt van Sepulcrinesen; nooit is er sprake geweest in Culemborg van reguliere kanunnikessen van het Heilig Graf aldaar.

⁴⁸) R.C.H. RÖMER, *Geschiedkundig overzicht van de kloosters, abdijen in de voormalige graafschappen Holland en Zeeland*, Leiden, 1854, I, 424-427; II, 264. — W.L. HORST, *De*

« Das Haus zu Zeelanden » is een eigendom waarschijnlijk gelegen in het noordoosten van de provincie Noord-Brabant, in de gemeente Zeeland. Die eigendom behoorde reeds vóór 1416 aan de Heilig-Graforde, want zijn naam komt voor in keizerlijke akten van 1416 en 1442. Maar nergens wordt melding gemaakt dat daar een klooster zou zijn opgericht ⁴⁹⁾.

Op 5 januari 1505 sloot bovengenoemde vicaris Dodimus Petri, namens provinciaal Jan van Abroek, met voorafgaande goedkeuring van de heren van het gebied, met de pastoor van de polder 's Heer-Hendrikskinderen, gelegen bij Goes in Zuid-Beveland en ressorterende onder het bisdom Utrecht, een overeenkomst waardoor hij toelating bekwam in die parochie een klooster van zijn Orde op te richten ⁵⁰⁾. De bisschop van Utrecht bekrachtigde die toelating eerst een viertal jaren later, nl. op 27 april 1509 ⁵¹⁾.

De oprichting van die priorij in Zuid-Beveland sluit Jan van Abroeks activiteit naar buiten af. Het jaar daarop, 6 april 1510 overlijdt hij te Hoogeruys. Ondanks de bewogen tijden, ondanks economische

Kerken en Parochiën op Walcheren, in: *Bijdragen van de geschiedenis van het bisdom Haarlem*, VIII, 1880, 141-142: het klooster van Arnemuiden. — M. SCHOENGEN, (a.w., II, 22-23) rangschikt het Heilig-Grafklooster te Arnemuiden bij de huizen van de Sepulcrijnerorde. Of het vóór 1442 daartoe behoorde is niet uitgemaakt (Zie volgende vn.). — R.R. POST, (*Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie van ± 1500 tot 1580*, Utrecht, 1954) schrijft op blz. 159 dat er in 1552 in Arnemuiden drie sepulcrijnerkoorheren waren. — J.G.R. ACQUOY, a.w., II; 35, nr. 1, 36-39.

⁴⁹⁾ Voor de akte van Keizer Sigismund..., *supra*, 297, vn. 45. — In het dekenaat Woensel wordt vanaf 1400 tot 1420 melding gemaakt van een kapel gelegen in Zeelant, parochie Uden: « Anno 1428, Becker tamquam veri heredes proximiores quondam Arnoldi Heyme armigeri senioris — ad capellam S. Cornelii in parochia de Uden, ad locum dictum Zeelant vacantem per mortem dom. Arnoldi Reweel presb. solvit 2 flor. Ren. G.P.J. BANNENBERG, A. FRANKEN en H. HENS, *De oude dekenaten Cuyck, Woensel en Hilvarenbeek in de XVe en XVIe-eeuwse registers van het aartsdiakonaat Kempenland*, Nijmegen, 1968, 112.

⁵⁰⁾ David van den Werne, baljuw van Goes, keurde de oprichting goed namens de wereldlijke overheid; Magister Cornelius Nicolaï, pastoor van 's Heer-Hendrikskinderen, gaf eveneens zijn toestemming, mits zekere voorwaarden. R.A. GELDERLAND, Arnhem, *Archief der heren en graven van Culemborg*, nr. 8045, charter; Goes, 5 januari 1505. — A.P. VAN SCHILFGAARDE, a.w., 459.

⁵¹⁾ *Ibid.* — Inventaris nr. 8045, charter s.l. 27 april 1509, markgraaf Friedrich von Baden, bisschop van Utrecht, aanvaardt de oprichting van het Heilig-Grafklooster in 's Heer-Hendrikskinderen, oprichting die reeds was goedgekeurd door de pastoor van de parochie en door de wereldlijke macht.

en sociale moeilijkheden, heeft deze eerste prior van Odilienberg en eerste provinciaal van Neder-Germanië, de priorij op de Sint-Petrusberg en de Orde in Neder-Duitsland tot bloei weten te brengen.

Op 28 oktober 1510 vergaderde het provinciaal kapittel te Odilienberg en verkoos tot opvolger *Hieronymus van Brogel*, die kort te voren te Sint-Odilienberg prior was geworden. Gedurende de dertig volgende jaren — hij overleed op 1 oktober 1540 — zal deze

KAART 3

KLOOSTERS EN KAPELLEN ½ NEDERGERMAANSE HEILIG-GRAFPROVINCIE VOOR 1559

provinciaal de instandhouding en de vooruitgang van de Orde behartigen. Dit te midden van jaren van steeds groeiende onrust. Verwarring, gezaaid door lutheranen, calvinisten en anabaptisten, bedreigde de eenheid van de Kerk. Het verval van het stedelijk gildewezen en de graanschaarste hadden hongersnood en pestziekte voor gevolg, vooral door het afsluiten van de Sont tijdens de Deense Successieoorlog, (1531-1543) ⁵²).

Reeds in 1512 begonnen de moeilijkheden. Wegens de onveiligheid der wegen was het de nieuwe provinciaal onmogelijk vóór 24 juni van dat jaar de priors van Neder-Germanië in kapittel te vergaderen om gezamenlijk stelling te nemen tegenover de eisen van de Johannietororde, die aanspraak maakte op de goederen van de Sepulcrijnen⁵³). Op 31 mei licht hij daaromtrent de proost van Denkendorf in, daar deze hem verzocht had mondeling verslag te komen uitbrengen. Hij schrijft dat hij hoopt tenminste eind september op dat verzoek te kunnen ingaan ⁵⁴).

Omwille van zijn vele werkzaamheden besluit hij zich te Odiliënberg als prior te laten vervangen door een confrater door de communiteit gekozen. Hijzelf wordt daarom meestal genoemd aartsprior; ook wel provinciaal ⁵⁵). In het Bonnefanteklooster te Luik, waar hij

⁵²) *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in : BCRH, CXXXI, 1965, 340-344. — Hieronymus van Broeghel, Brogel, Brugel, Bruegel, overleed op 1 okt. 1540 en werd begraven in de priorij Henegouw onder Hasselt. *Infra*, 302, vn. 56. — *Geschiedenis der Nederlanden, a.w.*, Antwerpen/Utrecht, IV, 1952, 72-96. — L.J. ROGIER, *Geschiedenis van het katholicisme*, I, 5-14, 77, 104-126.

⁵³) Bul van 28 maart 1489, *Deux Notices*, in : PSHAL, XXIX, 1892, nr. 56, 36-42. Door de bul « Cum solerti » van paus Innocentius VIII, van 28 maart 1489, werd de Heilig-Graforde opgeheven en al haar goederen geschonken aan de Johannietororde of Ridderorde van Malta. Ondanks het verzet van de leden van de aartspriorij te Perugia en van de hele Orde, werd de beslissing toch doorgevoerd in 1560, doch ze gold alleen voor Italië. *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in : BCRH, CXXXI, 1965, 235-236. — Zr. M. HERESWITHA, *Ein Bibliothekskatalog der Probstei Denkendorf der Kanoniker vom Orden des Hl. Grabes*, in : *Bibliothek und Wissenschaft, Jahrbuch Heidelberger Bibliothekare*, Wiesbaden, 1967, Band 4, 16-72, speciaal 18.

⁵⁴) *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in : BCRH, CXXXI, 1965, nr. 32, 344-346 : brief van 31 mei 1512.

⁵⁵) De gekende priors van Odiliënberg waren tussen 1510 en 1540 leden van de communiteit aldaar, die deelnemen aan de provinciaalskeuze. In 1515 is dat : Gerard van Wassenbergh; in 1520 : Theoderik Puytlinck (de sub-prior van 1510); in febr. 1524 : Paulus van Meghen; in mei 1525 : weerom Gerard van Wassenbergh, *De Heilig-Graforde in de Nederg. prov.*, in BCRH, CXXXI, 1965, nr. 29. 346-348, en *Codex dipl. Berg.*, in : PSHAL, XXVI, 1889, nrs 82-84, 221-227.

bij zijn verkiezing « pater », d.w.z. rector en biechtvader was, stelt hij in die functie een plaatsvervanger aan, maar blijft zelf « pater commendator ». Eveneens te Henegouw liet van Brogel zich vervangen, hoewel hijzelf op 28 augustus 1511 nog een overeenkomst ondertekende gesloten door die priorij met de heer de Repen, akkoord betreffend een beemd ⁵⁶). Bewaarde documenten van 1515 bewijzen dat te Odiliënberg de aangestelde prior optreedt voor alle economische transacties. Zelfs benoemt hij de kanunniken voor de kerkdienst op andere plaatsen. Zo o.a. de kapelaan voor de Sint-Leonhardkapel te Aken, kapel die toebehoorde aan de Heilig-Graforde. Ook hij overlegt met de provinciaal wanneer best het jaarlijks kapittel te laten plaats hebben ⁵⁷).

In de verschillende huizen van de Orde het kloosterideaal op peil houden, voorzien in de vorming van de jongeren en te kunnen beschikken over voldoende kloosterlingen, dat alles werd voor de provinciaal bijzonder zwaar nadat in 1515 Karel V van Habsburg verboden had nog nieuwe kloosters op te richten. Die maatregel was afgedwongen door de gilden van de steden meestal, die in de kloosterbedrijvigheid concurrentie zagen voor het bierbrouwen, het weven van stoffen, het verluchten en binden van boeken en dies meer. Om het aantal kloosterlingen tegen te gaan, zeker waar de kloosters verzorgingsinstituten waren geworden van de overtalrijke, met name adellijke families, werd de inkleding pas mogelijk op een minimumleeftijd van vijftien en de professie op die van achttien jaar. Ook overal diende er te worden afgerekend met de bemoeiingen en de eisen van lokale heren en met een economische crisistijd ⁵⁸).

⁵⁶) ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 27, 44, 45. — ARCHIEF SINT-TRUDOABDIJ te Male St. Kruis, hs.: *Horae canonicae dicendae in propriis festivitibus canonicorum S^{tae} Hierosolimitanae ecclesiae et custodum Sacrosancti Dominici Sepulchri* [1622], fol. 7r (kalendarium): October: « prima octobriis obiit anno 1540 Rev. Dominus Hieronymus Brogel, archiprior mitratus in Berch, et secundus provincialis in Belgio. Sepultus est in Henegouwe. Requiescat in pace. — RAH, *Priorij Henegouw, Register der goederen*, fol. 6r: 1511 overste: Hieronymus van Brogel. — Prior Jacob Haex 1514-1530? RAH, *Gichten Looms Recht*, Schepenregisters buiten Hasselt, nr. 174, fol. 210: 15 dec. 1514; nr. 175, fol. 156-157: 17 april 1525 - 1531, 1 nov. Broeder Ryckelt van den Cruce, prior des Godshuis van Henegouw, RAH, *Zaal van Curingen, Verheffingsregisters*, Reg. 13, fol. 134v - 1538, prior Willem Zenders, in: *ibid.*, Reg. 16^b, fol. 22r.

⁵⁷) *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in: BCRH, CXXXI, 1965, 247, 346-348. — *Codex dipl. Berg.*, in: PSHAL, XXVI, 1889, nr. 81-84, 220-227. — *Statuta... Hoogeruts*, 72-73, 119. Zie in: Vervolg, Deel II, hfst. 1. (afl. 3-4).

⁵⁸) R.R. POST, *De roeping tot het kloosterleven in de 16de eeuw*, in: *Mededelingen Kon. Ned. Ak.; afd. Letteren*, 13, 1950, 32-34, 41-42, 52, 57-63. — *Id.*, *Kerkelijke ver-*

Niettegenstaande zijn zorg voor een jaarlijkse visitatie van de verschillende huizen, kon de provinciaal niet beletten dat in 1520 het vrouwenklooster te Kinrooi, sedert 1495 te Maaseik gevestigd, overging naar het kapittel van Venlo, in feite naar de Windesheimer Congregatie. Evenmin kon hij de noodlottige gevolgen weren van de troebele tijd ⁵⁹⁾. Het binnendringen van het protestantisme in Duitsland en Nederland beangstigde hem terecht. In 1535 wenst hij daarom zekerheid te bekomen omtrent de proosdij Denkendorf. Dit hoofdklooster van Opper-Germanië telde, vooral na 1530, meer en meer aanhangers van het lutheranisme. Het was de wereldlijke vorst, de hertog van Württemberg, die, luthers geworden, na 1534, de goederen van de proosdij Denkendorf had geconfiskeerd en de aan de katholieke Kerk trouw gebleven kloosterlingen had uitgedreven ⁶⁰⁾.

Een lichtend gebeuren daarentegen op het eind van dit provinciaal was de stichting van het *Sepulcrinessenklooster «Jerusalem» te Sint-Truiden* (1539-1798), opgericht door Ste Elisabeth des Bons Enfants te Luik. En dit huis, het enige Heilig-Grafs vrouwenklooster dat was overgebleven in de Nederlanden, zal het ontstaan geven niet alleen aan het klooster van Sint-Truiden, maar rechtstreeks of onrechtstreeks eveneens aan de vierentwintig sepulcrinessenkloosters die in de 17de en 18de eeuw gesticht werden in de Nederlanden, Frankrijk en Duitsland. Die eeuwen betekenen een bloeitijd van de vrouwelijke tak der Heilig-Graforde ⁶¹⁾.

houdingen in Nederland vóór de Reformatie ± 1500 tot 1580, Utrecht, 1954, 83-96, 149-150, 168-169, 204-215, 230-238, 360-364, 550. — L.J. ROGIER, *Geschiedenis van het katholicisme...*, I, 48, 61. — H. TÜCKLE, *Reformatie*, in: L.J. ROGIER e.a., *Geschiedenis van de Kerk*, Antwerpen/Hilversum, 1968, V, 42-47.

⁵⁹⁾ ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 32-45 en *Aanhangsel IV*, 388-389. — *Supra*, 289-290, tekst, en vn. 25, 26. — *Statuta... Hoogeruts*, 74-75; visitatie op 18 mei 1519 te Hoogeruts, *ibid.*, 116-119.

⁶⁰⁾ ZR. M. HERESWITHA, *Ein Bibliothekskatalog...*, in: *Bibliothek und Wissenschaft*, 1967, Band 4, 18-19. — *De Heilig-Graforde in de Nedergerm. prov.*, in: BCRH, CXXXI, 1965, nr. 30, 349-350.

⁶¹⁾ ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, passim en *Aanhangsel XIII*, 421-422.

Hoofdstuk III

VERVALPERIODE EN OPHEFFING VAN DE PRIORIJ (1541-1639)

In de eerste helft der XVIe eeuw woedden in het Duitse Rijk de godsdiensttroebelen; Lutheranisme, Boerenopstand en Beweging der Wederdopers zaaiden verwarring, dwaling en oproer. In 1555 tekende Karel V te Augsburg het verdrag genoemd : « Godsdienstvrede van Augsburg ». Daardoor verkreeg het Lutheranisme gelijkstelling met het Katholicisme.

Dat verdrag werd dus ook van kracht in de Nedergermaanse provincie der Heilig-Graforde. De meeste kloosters van die Orde behoorden immers tot de kerkprovincie Keulen, en, politiek gezien, sedert 1548 tot de Zeventien Provinciën (= Kreits van Bourgondië), of tot het prinsbidom Luik of andere vorstendommen in West-Duitsland (= Kreits van Westfalen).

Het Concilie van Trente, begonnen op 15 dec. 1545 en beëindigd in 1563, spitste de spanning toe tussen Hervorming en Contrareformatie. Van 1568 tot 1648 woedde in de Nederlanden de Tachtigjarige, en van 1618 tot 1648, de Dertigjarige Oorlog. Het is gedurende deze periode dat de Heilig-Grafpriorij op de Sint-Petrusberg en de meeste huizen door dit klooster opgericht, langzaam tot verval komen en verdwijnen ¹⁾.

De jaren van het provinciaal van *Willem Zenders* : (1541-1550) vormen de overgang van de bloeitijd naar deze vervalperiode van de Heilig-Grafse mannenkloosters.

De werkzaamheid van provinciaal Zenders ontplooid zich vooral in en voor de priorij Henegouw (Hasselt), waar hij van in 1538 prior was. Vóór 1537 had hij er als calligraaf-verluchter handschriften klaargemaakt voor Missales en Antifonaria van het Proprium der

¹⁾ H.H.E. WOUTERS, *Het Limburgse Maasdal gedurende de Tachtigjarige en de Dertigjarige Oorlog*, met inleiding en vervolg, 1543-1563, in : *Limburg's Verleden*, II, 118-164. — E. DE MOREAU, a.w., IV, *L'Église aux Pays-Bas sous les ducs de Bourgogne et Charles Quint 1378-1559*, Brussel, 1949; V, *L'Église des Pays-Bas 1559-1633*, Brussel, 1952. — H. TÜCHLE, *Reformatie* (16de.17de eeuw). in : *Geschiedenis van de Kerk*, V, 42-48. — Id., *Contrareformatie*, in : *Ibid.*, VII, 1966, 39-47, 51-62, 98-104. — *Alg. Geschiedenis der Nederlanden*, IV, 202-396; V, *De Tachtigjarige Oorlog 1567-1609*, Utrecht/Antwerpen, 1952, kol. 965-967.

Orde. Na zijn verkiezing tot provinciaal liet hij er de kloosterkerk herbouwen; de inwijding ervan had plaats op 12 sept. 1546 ²⁾. In 1549 kwam er in die priorij weer een manuscript klaar door de provinciaal vervaardigd, nl. het vernieuwde « wonderlijk handschrift van het broederschap der H. Gertrudis te Curingen » ³⁾.

Dat de provinciaal al die jaren Henegouw als residentie verkoos en er zijn krachten besteedde aan de goede gang van zaken, moet niet worden uitgelegd door zijn voorliefde alleen voor het klooster waar hij zijn professie deed, Sint-Odiliënberg immers, gelegen als het was in Opperveld, leed onder de morele verwildering in die streek veroorzaakt door de Wederdopers en geestdrijvers, die alle officiële wetten en alle gezag bestreden. Het individualisme, tot het nihilisme zelfs, nam in de jaren 1532-1534 het karakter aan van een epidemische godsdienstwaan, waarin zelfs priesters werden meegesleept. En in Roermond en omgeving laaide die destructieve beweging weer op na 1540.

In die streek deed zich nochtans minder de weerslag gelden van de centralisatiepolitiek van Karel V, dan wel die van de nadelige invloed uitgeoefend door de enclaves van vorsten en rijksheerlijkheden in het Maasland en de hertogdommen Kleef en Gulik.

Er heerste in die tijd, ook in onze gewesten, verschil in beginselvastheid, in helderheid van blik voor het dreigend gevaar van scheuring door het protestantisme. Bepaalde elementen van het kloosterleven vielen noodgedwongen uiteen: het communiteitsleven viel weg, de clausuur werd opgeheven. En dit had voor gevolg de drang naar privébezeitschap onder de meest verschillende voorwendsels. Het aantal kloosterroepingen daalde, ook op de Sint-Petrusberg. Geen enkele schenking of aankoop van goederen is er voor die jaren bekend. Die moeilijke tijd

²⁾ In de Praefatio van: *Proprium sanctorum ad usum canonicorum S. Hierosolimitanae ecclesiae et custodum sacrosancti Dominici Sepulchri*. Luik, G.H. Streel, 1674, staat: « nunc eadem quoad Antiphonarum, Responsoriorum et Missarum cantum reddimus ex Gradualibus et Antiphonariis sacri nostri Ordinis Provinciali pia memoriae Viro, pro conventu nostro de Hennegowe anno 1537, conscripta fuerunt... » *Deux Notices*, in: PSHAL, XXVIII, 1891, 390, vn. 50. — *Missae propriae sanctorum Ordinis Sti Sepulchri*, Leodii, Barthol. Collette, Luik [1717], p. 16, vn. « ... partim juxta Missalia et Antiphonaria quibus Festa Ordinis SS. Sepulchri continentur, quae a R.D. Wilhelmo Zenders Ordinis Provinciali anno 1537 conscripta fuerunt... ». — ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 27, 45, 60. — ID., *Zenders (Willem)*, in: *Nat. Biogr. W.*, II, kol. 965-967.

³⁾ *Ibidem*.

bracht W. Zenders ertoe af te treden in 1550 als provinciaal. Van in 1558 tot aan zijn overlijden (12 maart 1566) nam hij het rectorchap waar van het klooster «Jerusalem» te Sint-Truiden ⁴⁾.

De nieuw-gekozen provinciaal voor Neder-Germanië, *Richardus a Cruce* (1551-1574), fungeerde tot aan het overlijden van zijn voorganger (12 maart 1566), als «vicarius des provinciaals». Hij regelde de zaken in de provincie, zo o.a. voor de visitaties der verschillende priorijen, voor de betrekkingen met de wereldlijke overheid. Hij sloot b.v. op 8 juli 1563 te Venlo een overeenkomst met die gemeente betreffend het beheer der goederen van het Trans-Cedronklooster ⁵⁾.

Groot was de stoffelijke schade door de beeldenstorm berokkend aan de meeste Heilig-Grafpriorijen en de noodtoestand waarin deze daardoor verkeerden. In het jaar 1566 werd de priorij te Henegouw en die te Venlo geplunderd; in het jaar 1568 werd Hoogeruts in brand gestoken. Na de inname van Roermond door Willem van Oranje in juli 1572, woedde de soldatenterreur er gewelddadig en wreed. In Roermond — alle priesters bleven er trouw — stierven 23 seculiere en priesters-kloosterlingen de marteldood. Te Odiliënberg werden altaren verwoest, gewijde ornamenten en klokken geroofd ⁶⁾.

Reeds in 1561 had Richardus a Cruce op 12 maart tot stoffelijke steun voor zijn convent, vanwege Meus Luyten, een morgen land bekomen, gelegen in Roermond. Nog dezelfde dag maakte hij dat goed te geld en verkocht het aan de prior van de Kruisheren te Roermond: Christoffel van Beesel ⁷⁾.

⁴⁾ P. TH. VAN BEUNINGEN, *Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop. Bijdrage tot zijn biografie 1525-1576*, Assen, 1966, 241-254. — H. TÜCHLE, *a.w.*, V, 43-46, 135, 139. — L.J. ROGIER, *Geschiedenis van het katholicisme...*, 106-107, 147-156. R.R. POST, *Kerkelijke verhoudingen...*, 178-184. — H.H.E. WOUTERS, *Het Limburgs Maasdal*, in: *Limburg's Verleden*, II, 139, 246. — Zie vervolg (Deel II, hfst. 1, (afl. 3-4).

⁵⁾ 19 dec. 1550, RAH, *Gichten Loons Recht, Schepenregisters buiten Hasselt*, nr. 178, fol. 235.

— *Deux Notices*, in: PSHAL, XXIX, 1892, 195, nr. 64: 8 juli 1653.

⁶⁾ H.H.E. WOUTERS, *a.w.*, in: *Limburg's Verleden*, II, 145-155. — Zr. M. HERESWITHA, *Mombeek, (Jan van)*, in: *Nat. Biogr. W.*, III, kol. 573. — J. MEERBERGEN en B.A. VERMASEREN, *De martelaren van Roermond in 1572*, in: *Historische opstellen over Roermond en omgeving*, Roermond, 1952, 255-287. — *Alg. Geschiedenis der Nederlanden*, IV, 337-364, 370-376.

⁷⁾ RALM, *Overdrachten van Roermond 1548-1591*, nr. 994, fol. 157: akte van 12 maart 1561, — *Codex dipl. Berg.*, in PSHAL, XXVI, 1889, nr. 85, 227-228.

De oprichting van het nieuwe bisdom Roermond in 1559 met de dotatie van de nieuwe bisschop, noodzaakte ook de vorst der Nederlanden de juiste inkomsten en ontvangsten der kloosters na te gaan. Omwille van de gespannen politieke toestand, gebeurde dat in de parochie eerst op 3 aug. 1566. Op bevel van Hare Majesteit werd de aangifte gedaan. De lijst werd opgemaakt door Notaris Johan Kenne, genoemd Fronhoven, secretaris van het ambt Montfort, geholpen door provinciaal Richardus a Cruce, diens medebroeder kanunnik Bartholomeus van Grevenbroick, de kerkbroederschap, armenmeester en de schepenen. De aangiftelijst kwam klaar op 15 nov. 1566 ⁸⁾. Op 16 mei 1571 antwoordt Rich. a Cruce, als prior van Odiliënberg, op een enquête van bisschop Lindanus, dat 355 parochianen (allen op één na) hun paasplicht vervulden. Verder geeft hij de officiële inkomsten op van de pastorie en van het klooster, met de daaraan verbonden lasten. De akte, goedgekeurd door notaris Egidius Tsunghen is gedateerd : 18 juli 1571 ⁹⁾. Daarin komt o.a. voor dat de graaf van Stevensweerd, die jaarlijks aan het klooster zes malder rogge schuldig is, die schuld sinds acht jaar niet meer voldeed.

De priorij was arm. Geen wonder dat ingevolge de oorlogen en de opeisingen van vrijbuiters-geuzen, de prior, om in de nood te voorzien van zijn parochie (die bedroeg minder dan 500 inwoners) en van zijn kloosterbroeders, herhaaldelijk leningen moest aangaan. Daardoor kwam hij in schuld te staan bij Jan Zuyrss, voogd en rentmeester van het ambt Wassenberg. Kort na de wredeheden van 1572-1573, in juli 1574 nl. is er door Richardus a Cruce nog een akte ondertekend, maar hij moet in de verdere loop van hetzelfde jaar zijn overleden.

Nog in 1574 althans heeft de keuze plaats van een nieuwe provinciaal. Deze was : *Jan van Mombeek* (1574-1606), de prior van Henegouw, die tegelijk nu ook het priorschap zou waarnemen te Odiliënberg ¹⁰⁾.

⁸⁾ *Codex dipl. Berg.* in : PSHAL, XXVI, 1889, nr. 86, 228-230 : 7 aug. 1561, paus Pius IV bepaalt de dotatie van de bisschop van Roermond; nr. 87, 230-235, 15 nov. 1566, copie van ingezonden lijst van de renten van de kerk, broederschap en armen van de parochie.

⁹⁾ *Codex dipl. Berg.*, in : *Ibid.*, nr. 88, 235-237.

¹⁰⁾ *Codex dipl. Berg.* in : *Ibid.*, nr. 92, 244-246. — Richard de Cruce, prior van Sint-Odiliënberg en provinciaal geeft op 29-30 juli 1574 nog een kwijtbrief aan de administrator van de goederen van het Trans-Cedronklooster te Venlo. *Deux Notices*, in : PSHAL, XXIX, 1892, nr. 65, 53.

Van Mombeeks provinciaalaat zette in met een paar rustiger jaren. Maar de Pacificatie van Gent, getekend op 8 nov. 1576, die Holland en Zeeland verdraagzaamheid en godsdienstvrijheid toezegde, mislukte. Tegelijk was de Spaanse Furie losgebroken in verschillende steden. In Roermond werd in 1577 bisschop Lindanus uitgewezen. Troebelen teisterden heel die streek.

In 1578-1580 werd de priorij Henegouw onder Hasselt door de vrijbuiters-geuzen overvallen, provinciaal van Mombeek tot tweemaal toe gevangen genomen, mishandeld en slechts tegen een hoge losprijs vrijgelaten. Trans-Cedron te Venlo verdween in 1578, Jerusalem te Culemborg in 1580. Hoogcruts werd herhaaldelijk gebruikt als vergaderplaats der Staten van de landen van Overmaas en in 1579 door de soldaten van Alexander Farneze in brand gestoken en totaal in as gelegd. Van Mombeek vluchtte einde 1580 naar Odilienberg. Hoewel beschadigd en verlaten kon het klooster hem nog onderdak bieden. Hij wist er voor zich en de conventualen van Odilienberg de schulden te delgen van zijn voorganger aan Jan Zuyrss, voogd en rentmeester van het ambt Wassenberg, en aan diens echtgenote Anna van Midderhoven, genoemd Schluich. Dit door het verkopen op 26 mei 1581 van 1/2 morgen weide gelegen op de Pass in Odilienberg. Hij wist op dezelfde dag te bekomen (tot voldoen van zijn losprijs) van het convent jaarlijks aan Evert van Schwaenenberg uit Roermond drie malder en twee vat rogge te verkopen. Hij stelt daarbij tot onderpand de pachthoeve Beekerhof en de hof van Raethem, beide gelegen onder Melick, met voorbehoud nochtans van het recht van terugkoop¹¹⁾.

Prior van Mombeek meende zeker ook in 1581 de duivenbeemd te verpanden. Maar deze behoorde tot het leengoed Overen. Door Emond van Barle, bezitter van dat goed, werd het teruggevorderd. Daar hierop niet werd ingegaan, werd Jan van Mombeek op 16 maart 1582 gedagvaard om op 5 april daaropvolgend te verschijnen voor het Hof van Roermond, waar die zaak dan zeker beslecht werd. In datzelfde jaar 1582 gaf hij de helft van het cijnsgoed In gen Ouwen

¹¹⁾ H.H.E. WOUTERS, a.w., in: *Limburg's Verleden*, II, 158-170. — P.A. VAN DEN BAAR, W.A.J. MUNIER, W. PRICK, *De bisschopszetel van Roermond van 1559 tot 1801*, in: *Ibid.*, II, 531-544, 584-602. — Zr. M. HERESWITHA, *Mombeek, (Jan van)*, in: *Nat. Biogr. W.*, III, kol. 572-574. — *Alg. Geschiedenis der Nederlanden*, V, 75-173, 245-282. — *Codex dipl. Berg.*, in: PSHAL, XXVI, 1889, nr. 91-92, 241-246.

in eeuwige erfpacht aan Wynandt vande Pol (of Poel) en enige jaren later verkocht hij hem dit leen voor 300 daalder. De Beekerhoeve had van Mombeek op 16 maart 1583 reeds verkocht aan het godshuis van Roermond ¹²).

Na de moord op Willem de Zwijger in 1584 en de herovering der Zuidelijke Nederlanden door Farnese werd de toestand in Oppergelre weer moeilijk. De Staten van Holland benoemden Maarten Schenck van Nydegk tot gouverneur van het Overkwartier en verleenden hem het recht op alle contributies en brandschattingen. Deze gouverneur verbood in 1587 aan alle priesters in het Land van Montfort, de H. Mis te celebreren, maar gaf er daarentegen aan alle inwoners de vrijheid de kerken in te palmen om er Gods woord te verkondigen. Tot dat gewest behoorde ook Odiliënberg ¹³). Hoe de reguliere kannuniken die besloten tijd doorbrachten is niet bekend. Alleen is zeker dat Jan van Mombeek ca. 1587, naar de priorij Henegouw onder Hasselt ging. Daar heerste toen een zekere rust. Maar het zal wel ca 1590 zijn geweest dat hij er definitief ging wonen, dit om zijn rechten te doen gelden op het bezit van dat goed.

In Odiliënberg was in 1590 prior : Jacobus Heydermans (1590-1614). Deze verkocht op 25 april 1592, met « wil en consent » van

¹²) De vader van Emond: Jan van Barle, had de duivenbeemd in leengebruik gegeven aan de prior van het H. Graf, en deze had hem in ruil daarvoor gegeven twee morgenlants bouwland. Maar van deze ruiling bestond er geen contract. Het leengoed kon ten andere zo maar niet particulier vervreemd worden, evenmin de goederen van kerk en pastorie. De nieuwe prior kon de beemd dus niet als erfgoed van het klooster gebruiken, en de goederen van de kerk en pastorie moesten eveneens aan de eigenaar terugkomen. RALM, *Archief van de leenkamer te Roermond*, citatie en request van 5 april 1582, 509. — Akte van 25 juni 1616, *Codex dipl. Berg.*, in: PSHAL, XXVI 1889, nr. 99, 254-256; nr. 101, 257-259. — RALM, *Archief Leenhof Roermond*, nr. 205, fol. 33: « Anno 1582 ... aen Wynandt Poll van Montfort und zijnen erven und naecomeelingen, dezelve in eeuwige erffpachtinge te possideren ende gebruyken... » mits « den voorser. convente tho Odiliënberghe alle jaeren ... wael betalen sullen vyf malder roggen ende vijf malder boeckweyts » (enz. : nog met een aantal voorwaarden). *Infra*, 312 tekst vóór en vn. 18. — Zie Vervolg, dl. II hfst. 3, tekst vóór en vn. 47, (afl. 3-4).

¹³) P. TH. VAN BEUNINGEN, *a.w.*, 288-327, 391-406. — *Codex dipl. Berg.*, in: PSHAL, XXVI, 1889, nr. 93, akte van 1587, van Maarten Schenck van Nydeggen, 247-248: « ... mogen auc alle kerchendiener ... Gottes wort lauter und unverfalscht dem allgemeinen volck verkundigen ... mit der condition, dat die papistische afgottische miss allen kerchendieneren zu thun verboten seye... ».

zijn provinciaal en van zijn convent, de hof Raethem te Melick aan Jan Wanlo, burger van Roermond ¹⁴).

Op 2 mei 1594 droeg de provinciaal het uitgebrande klooster van Hoogeruuts over aan de priorij La Xhavée, dit met instemming van de prior van La Xhavée. Maar de prior van Hoogeruuts Crucius Bruyn, fungerend sedert 1572, keerde terug van de vlucht en slaagde erin in 1599 de kerk te restaureren en samen met twee overgebleven kanuniken, in 1601 de priorij herop te richten.

Daar de Bonnefantien van Luik het pleit gewonnen hadden omtrent het betwist bezit van het goed Henegouw, trok Jan van Mombeek zich als rustend provinciaal in 1595 terug in de Cistercienserinnenabdij Hocht bij Maastricht. De Bonnefantien keerden hem een jaarlijkse leefrente uit. Jan van Mombeek overleed in die abdij in 1606 ¹⁵). Het provinciaalaat van de Nedergermaanse provincie verdween in feite 1595 met het abdiqueren van Jan van Mombeek.

Steun van de twee overblijvende Heilig-Grafpriorijen van kanuniken : Hoogeruuts en La Xhavée kon wegens de toestand van die huizen te Sint-Odiliënberg niet worden verwacht. De prior en het convent waren er vereenzaamd en verkeerden in grauwe armoede. Hun kloosterleven werd er door ontredderd. Tijdens het episcopaat van Henricus Cuykens (30 juli 1596-†9 okt. 1609) werd het wel rustiger in de omstreken van Roermond, maar de armoede bleef nijpend in het klooster op de Sint-Petrusberg. Daarvan getuigt het antwoord dat de bisschop op 27 aug. 1604 overmaakt aan de gedeputeerde Staten van het Overkwartier van Gelre. Hij deelt daarin mee dat de tienden van Odiliënberg, die sedert 1561 voor het onderhoud van de bisschoppelijke tafel moesten dienen, nog niet volstonden om de kathedraal te voorzien van was, olie, wijn en het verder nodige voor de dienst van God. Hij vraagt de heren van de Staten de klacht van de inwoners van Odiliënberg over de onmogelijkheid van nieuwe

¹⁴) *Codex dipl. Berg.*, akte van 25 april 1592, in : PSHAL, XXVI, 1889, nr. 94, 248-249.

¹⁵) Zr. M. HERESWITHA, *Mombeek, Jan van*, in : *Nat. Biogr. W.*, III, kol. 572-574. — J.P. RADLINSKI, *Synopsis nonnullorum privilegiorum, decretorum, indulgentiarum et aliquarum praerogativarum Ordinis canonicorum et canonissarum regularium custodum Sacrosancti Hierosolymitani Sepulchri Christi Domini*, Krakau, 1754, 110-115. — *Supra*, 291, vn. 30; 293-294, tekst en vn 35.

belastingen te betalen, te aanvaarden en de moeilijkheid op te lossen. Dit had een gunstig gevolg, want op 15 aug. 1605 verzoekt de bisschop de Staten het besluit aangaande de tienden van Odiliënberg te doen uitvoeren.

Op 11 april 1611 werd de derde bisschop van Roermond gewijd : Jacobus a Castro (†24 febr. 1639). De Heilig-Grafkanunniken van Odiliënberg vielen onder zijn jurisdictie. De bisschop behartigde de belangen van hun convent ¹⁶⁾.

Na het overlijden van prior *Jan Heydermans* in 1614, verkiezen de kanunniken van de drie nog bestaande priorijen : Hoogeruts, La Xhavée en Odiliënberg op 14 juli van dat jaar tot prior van Odiliënberg : *Petrus Tilman* (1614-1627) van La Xhavée en duiden hem tevens aan als pastoor van de Sint-Petrusparochie aldaar, met het recht een kapelaan aan te stellen. Ze belasten hem ook met de opdracht het bezit van de priorij te handhaven en te trachten de vroeger onvreemde goederen terug te verwerven.

De eerste zeven jaar van Tilman's prioraat vallen nog tijdens het Twaalfjarig Bestand. Nog in 1614 schrijft hij reeds aan de stadhouder der Staten van Gelre om vrijheid te bekomen van belastingen en om subsidies aan te vragen voor het herstellen van kerk en klooster, door brand vernield. Tot schuren en bijgebouwen toe werden in as gelegd. Van de kerk stond alleen het priesterkoor nog recht, maar gewijde altaren, ornamenten en klokken ontbraken. Het vernielde klooster bood geen behuizing meer voor de kanunniken, en de welwillende burgers van Odiliënberg waren niet bij macht hulp te verschaffen. Op 20 dec. 1614 verlenen de Staten van Gelre dan ook aan de Sepulcrijnen te Odiliënberg kwijschelding van hun te betalen aandeel in de bede ¹⁷⁾.

¹⁶⁾ L.J. ROGIER, *Beschouwing en onderzoek*, Utrecht/Antwerpen, 1954, 66-79. — P.A. VAN DEN BAAR, W.A.J. MUNIER, W. PRICK, a.w., in : *Limburg's Verleden*, II, 584-618. — *Codex dipl. Berg.*, in : PSHAL, XXVI, 1889, nr. 95-96, 250-251. Op 17 januari 1619 schrijven de Staten aan de stadhouder van het Overkwartier van Gelre, dat de gemeente Odiliënberg haar beklag had gedaan betreffend de tienden van Odiliënberg die de bisschop bekomt en waarvoor hij geen bijdrage hoeft te betalen. De bijdrage ten laste van de gemeente Odiliënberg is in de bede daardoor verhoogd : Moet de bisschop niets betalen voor die tienden ; kan de gemeente van het bedrag ervan ook niet kwijsgescholden worden ? (*Ibid.*, nr. 100, 256).

¹⁷⁾ *Ibid.* — *Alg. Geschiedenis der Nederlanden*, VI, 1953, 216-219. — H.H.E. WOUTERS, a.w., in : *Limburg's Verleden*, II, 159-188. Toen Petrus Tilman door de

De prior slaagde echter niet in het terugbekomen van het goed verkocht in 1583, zijnde het Beekerhof gelegen in Melik. Want op 25 juni 1616 namen de provisoren van het gasthuis, die tot dan toe het goed wegens oorlogsomstandigheden niet hadden uitgebaat, het in gebruik en voldeden de daarop rustende lasten ¹⁸⁾.

Na uitspraak van het proces op 16 juni 1621, wist prior Tilman, dat het in erfpacht geven van het cijnsgoed In gen Ouwen, een leen van Gelre, door Jan van Mombeek in 1582, aan Wynandt vande Pol, wettelijk ongeldig was. Hij kon dus het halve leen bijgevolg terug bekomen mits aan de erfgenamen van W. vande Pol de som van 300 daalder te betalen. Volledige zekerheid is er niet dat In gen Ouwen door prior Tilman inderdaad teruggekocht werd. De leenverheffing van 1630 en het in bezit komen van dit leen op 27 december 1669 door Joannes van Lith, laten het echter vermoeden ¹⁹⁾. In 1623 heeft

bisschop van Luik, ca. 1613 uit zijn ambt van prior van La Xhavée werd ontzet, werd in 1613 Jacobus Crahea procurator van La Xhavée; in 1618 werd hij tot prior van dat klooster gekozen (1618- 31 aug. 1667). AEL, *Carmes de La Xhavée*, bundel 12, *Histoire et administration* : Information touchant... requête... de Ste Croix et de La Xhavée, 3. — *Codex dipl. Berg.*, in : PSHAL, XXVI, 1889, nr. 97-98, 251-253. Of Frater Henricus Mostet van La Xhavée, die de benoemingsakte van Petrus Tilman tot prior van Odiliëenberg mede ondertekende, diens kapelaan was? daarover is geen enkel gegeven bekend; wel is bekend dat in juli 1624 Gerard Capgea, sepulcrijner kanunnik, fungeerde als pastoor van Sint-Odiliëenberg (APSO, PR, 1627-1676). Los blad. — M. WILLEMSSEN, *De Stifskerk...*, 39, vn. 2. — Zie Vervolg, DI II, hfst. 1, vn. 19 (afl. 3-4).

¹⁸⁾ *Codex dipl. Berg.*, in : *ibid.*, nr. 99, 254-256.

¹⁹⁾ In een uiteenzetting van 1621 of 1622 (*Codex dipl. Berg.*, in : PSHAL, 1899, 257-259), van de hand van Petrus Tilman aan de priors van de nog bestaande kanunniken-priorijen der Orde, te weten Hoogeruuts en La Xhavée, leest men dat hij 1/2 van het cijns-goed In gen Ouwen terugbekomen kan, mits 300 daalders te betalen, som die het convent van Odiliëenberg niet had. Graaf Hendrik van den Bergh, heer van Stevensweerd, zou de sinds 1478 verschuldigde jaarlijkse rente die jarenlang onbetaald bleef, willen aflossen met met meer dan 300 daalders te geven aan het klooster. In de akte staat woordelijk : « ... re-venus de la maison, trouve que le comte Henry van den Bergh (heer van Stevenswaard) serait redevable en une rente anuelle de six maldres, de wassen ou soile, en vertu de certain légat faict par feu le seigneur de Stevensweerd en l'an 1478 en avril; laquelle renthe il ne veult paier, ...disant qu'il est bien content de donner le prix pour la redemption, comme il a faict de semblable des rentes, l'une aux Chartreux de Roermunde et l'autre aux Croisiers de Maaseyck... ». Daar de uitvoerige registers met overdrachtsakten, verheffingsakten, enz. van vóór 1665, bij de brand van Roermond in 1665 verloren zijn gegaan, komen alleen de klappers-registers nog in aanmerking ter raadpleging. De gegevens daaruit (RALM, *Archief leenhof Roermond*, nr. 205, 33), luiden : « Anno 1627 heeft ... Pollarts van het leen de eed vernieuwd. — Anno 1630 ... heeft Frans Pollartz filius voor hem en zijn metgedelingen (Heilig-Grakflooster Odiliëenberg?), dit leen

prior Tilman effectief wel om geldelijke steun gevraagd aan de andere Heilig-Grafpriorijen van de Nederlanden, om vroegere Heilig-Grafse bezittingen te kunnen terugkopen, maar we weten dat het antwoord van Hoogeruts alleszins negatief was ²⁰). Alle pogingen tot herstel van het vroeger domein en tot heropwekken van het kloosterleven bleven verder grotendeels vruchteloos. Prior Petrus Tilman overleed in 1627.

De prior van La Xhavée Jacob Crahea (1618-1667), benoemde op 28 juli 1627 tot opvolger als prior te Odiliënberg, *Hendrik Mostet*, reguliere kanunnik van het convent aldaar. Hij vroeg aan bisschop Jacobus a Castro de nieuwe prior ook als pastoor van Odiliënberg aan te stellen, doch die aanvraag kwam te laat : op 1 juni 1627 was reeds de wereldlijke priester Jan Versseveldt in die functie benoemd geworden ²¹).

Waren de eerste jaren van J. Mostet's prioraat tamelijk rustig, vanaf 1630 verslechterde de toestand, vooral na de inname, in 1632 van Venlo, Roermond en Maastricht door de Staten. De situatie op de Sint-Petrusberg in Odiliënberg was zo noodbehoevend dat Jacobus a Castro, bisschop van Roermond, op 3 maart 1630 een omzendbrief

verheven ». Het gegeven uit : *Ibid.*, nr. 206, 14, luidt : 7 december 1669 heeft heere Joannes van Lith, cantor, dit leen ontvangen bij transport van het Capittel van Roermonde. Indien het kapittel van Roermond het leen In gen Ouwen in eigendom had ten gevolge van de verkoop van het kloostergoed van de priorij Odiliënberg in 1639, dan is het uitgemaakt dat Petrus Tilman dat landgoed terugkocht in 1621-1622. (*Ibid.*, nr. 221, 45^v-46). Voor de verheffingen en gegevens van In gen Ouwen, zie J.J. BARON SLOET en J.S. VAN VEEN, *Register ... Overkwartier*, nr. 92, 72. — RALM, *Archief leenhof Roermond, Registers* nr. 205, 33; 206, 14; Rekeningsregisters van beleeningen... 227.— *Infra*, 315, tekst vóór en vn. 25. — J. HABETS, *De voormalige heerlijkheid en vesting Stevensweerd*, in : PSHAL, XIII, 1876, 287-289. — L. DE CRASSIER, *Dictionnaire historique du Limbourg néerlandais*, in : PSHAL, LXVI, 1930, 118, citeert onjuist : « En 1528 Franz Pollart relève au nom des Frères Mineurs et de messieurs d'Olenberg (id est Odiliënberg vel Petrusberg). Ce relief en commun a encore lieu en 1699 ». (Die datum is onjuist voor wat betreft de Kanunniken van het Heilig Graf. De priorij Odiliënberg bestond niet meer).

²⁰) Het antwoord van Hoogeruts was : neen. *Codex dipl. Berg.*, in : PSHAL: XXVI, 1889, nr. 102-103, 259-261.

²¹) *Codex dipl. Berg.*, in : PSHAL, XXVI, 1889, nr. 104, 101-102 : Op blz. 102, vn. 1 staat dat op 1 juni 1627 Joannes Versseveldt als pastoor voorkomt; maar dezelfde auteur : M. WILLEMSSEN, schrijft in : *De Stiftskerk...* (blz. 39, vn. 2) dat in 1627 en 1628 Willem Greuter pastoor is. Een van beiden moet dus de dienstdoende pastoor zijn geweest. De naam van W. Greuter komt voor in : APSO, PR (1627-1676), los blad, fol. 3^r.

zond om aalmoezen in te zamelen voor het herstel van de parochiekerk (= de Mariakapel van heden, niet de Stiftskerk). Tegen 31 september was de kerk reeds bruikbaar, want op die datum wordt er voor het eerst een huwelijk ingezegend. Op 20 maart 1632 wordt er voor het eerst een doopsel toegediend. Van het Sint-Petrusstift was alleen nog in gebruik de noordelijke toren, met het klokje voor het aankondigen van de goddelijke diensten ²²). Of het klooster na 1632 bruikbare ruimte bood tot huisvesting van de kanunniken, is niet uitgemaakt. Het platteland werd na 1632 alleszins onveiliger door de heen en weer trekkende legertroepen met hun afpersingen en strooptochten ²³).

Mogelijk overleed J. Mostet in 1636 of begin 1637. Zijn opvolger was prior *Bertrandus de Monte* (1637-1639). Deze maakt in 1638 bij de slotrekening der inkomsten van zijn klooster aan de officiaal of geestelijke rechter van het bisdom zijn beklag over het feit dat de schepenen en belastingheffers opeisingen doen en alle graangewassen en vruchten van de hoeve door de militairen en hun paarden zijn verbruikt of meegevoerd. Daarop beslist de officiaal op 9 nov. 1638 dat alle opeisingen moeten worden gestaakt, en op het overtreden van deze verordening als straf een boete wordt geheven van vijftig goudstukken ²⁴). De priorij van La Xhavée zag dan reeds geen uitkomst meer voor die van Odiliënberg. Prior Bertrandus onderhandelde over de kwestie met de deken en kapittel van de H. Geest te Roermond.

²²) *Codex dipl. Berg.*, in : PSHAL, XXVI, 1889, nr. 105, 262-264. Volgens de vn. 5 op blz. 263 en vn. 1 op blz. 164, was op 5 febr. 1632 pastoor van Odiliënberg : Johan Spanderbock. In M. WILLEMSSEN, *De Stiftskerk...*, 39, vn. 2, wordt de naam van Johan Spanderbock, als pastoor, niet vernoemd. *Alg. Geschiedenis der Nederlanden*, VI, 290-301. — Zie vervolg : Deel II, hfst. 1, vn. 19 (afl. 3-4).

²³) 5 april 1636, De magistraat van Roermond legt de verklaring af dat : « de omliggende dorpen Swalmen, Asselt, Vlodrop, Posterholt en Odiliënberg sedert de reductie der stad door de inlegeringe van beyder sydts legeren op en neerwaerts trekkende convoyen ende crijchsluyden, aan hunne goederen, renten, inkomsten, bosschen, enz. groot nadeel geleden hebben, jae voor eenige jaeren tenemaell bedorven ende vernielt sijn ». J. SIVRÉ, *Inventaris van het oud archief der gemeente Roermond*, Roermond, 1881-1883, 4e stuk, 262, Minute in omslag 33, nr. 4.

28 mei 1636, Verzoekschrift aan de magistraat van Roermond, ten voordele van de inwoners van bovengenoemde dorpen, waarbij gevoegd is de ordonnantie van de Raad van State om binnen de zes maanden de ontvanger van Ommen niet naar die plaatsen te sturen, daar ze niet kunnen geven. *Ibid.*, 263-264, in omslag 32, nr. 13. — H.H.E. WOUTERS. *a.w.*, in : *Limburg's Verleden*, II, 180-205.

²⁴) *Codex dipl. Berg.*, in : PSHAL, XXVI, 1889, nr. 107, 264-265.

Op 21 januari 1639 zond de deken van dit kapittel een schrijven aan de prior van La Xhavée Jacobus Crahea, dat de overdracht betrof van de kloostergoederen te Odiliënberg. De verkoop daarvan gebeurde op 7 juli 1639 te Luik, door Jac. Crahea prior van La Xhavée en Bertrandus de Monte prior van Odiliënberg, met toelating van Rome. De goederen van de priorij Odiliënberg « waar amper een kloosterling zoals het er gelegen was leven kon », werden voor 3000 Roermondse gulden geveild aan Petrus van Keuckhoven, deken van het kathedraal kapittel te Roermond ²⁵).

Het verkopen van het klooster Odiliënberg en de daarvan resterende goederen was gebeurd alleen door de priorij La Xhavée. Daartegen protesteerden de Sepulcrijnen van Hoogeruts in 1639 of 1640 in een verweerschrift. Steunde de prior van La Xhavée zijn recht op het feit dat Jan van Mombeek, de provinciaal, in 1594 het in as gelegde klooster van Hoogeruts had overgedragen aan La Xhavée? Of op het feit dat Hoogeruts ca. 1623 geweigerd had aan Odiliënberg een bijdrage te schenken om vervreemde goederen terug te kopen? Vaststaat dat in 1627 de nieuwe prior van Odiliënberg benoemd wordt door de prior van La Xhavée alleen en deze laatste zich in zijn brief van 28 juli 1627 aan de bisschop van Roermond noemt: « possessor prioratus et ecclesiae (Odiliënberg) cujus presentatio seu patronatus ad nos pleno jure spectat » ²⁶). De rechtsbetwisting werd beëindigd door een overeenkomst gesloten op 31 augustus 1641, waarbij La Xhavée toezegt aan Hoogeruts 200 brabantse gulden te betalen ²⁷).

Het Sint-Petrusmunster werd ten dele heropgebouwd in de jaren 1680 tot 1686. Op 10 mei 1686 werd de kerk ingewijd als parochiekerk en onder het patroonschap gesteld van de HH. Wiro, Plechelmus en

²⁵) *Ibid.*, nr. 108-109, 265-268. In de akte van verkoop, van 7 juli 1639 (nr. 109), staat dat het kathedraal kapittel deze grotendeels vernielde goederen (waartoe ook In gen Ouwen behoorde?) koopt, daar het eertijds (tot 1361) op de Sint-Petrusberg resideerde en om de plaats waar de HH. bisschoppen Wiro en Plechelmus en de H. diaken Otgerus, ware apostelen van deze streek verbleven, van verdere vernieling te sparen.

²⁶) *Ibid.*, nr. 104, 201-202; nr. 110, 268-271. — *Supra*, 310, tekst vóór en vn. 15; 313, vn. 20. — FR. DAZERT, *a.w.*, in: PSHAL, XXXVIII, 1902, 281-282.

²⁷) Hoogeruts ontving maar 200 brab. gulden van de verkoopprijs, daar het in 1495 de Sint-Leonhardskapel in Aken gekregen had en deze in 1625 verkocht had voor 2500 brab. gulden (Maastrichter koers) aan de Sepulcrinessen van Visé. *Codex dipl. Berg.*, in PSHAL, XXVI, 1889, nr. 110-111, 268-272. — ZR. M. HERESWITHA, *De Vrouwenkloosters...*, 149.

Otgerus. Na de Franse Revolutie werd die kerk, met de pastorijs, de berghelling en de voet van de berg, hoofdzakelijk eigendom van de gemeente en van het kerkbestuur ²⁸⁾. De andere daaraan palende gronden van de priorij werden door het kathedraal kapittel van Roermond overgedragen aan de Jezuïeten ²⁹⁾. Dezen bezaten te Odiliënberg reeds in 1637 het landgoed : Klein Oosten ³⁰⁾. Die eigendommen bleven bezit van de Jezuïeten tot aan de opheffing van hun Sociëteit in 1773.

²⁸⁾ *Supra*, 315, tekst vóór en vn. 26. — Zie vervolg, Dl 2, hfst 3, tekst vóór en vn. 21 (afl. 3-4). — *Kaart 2 : eigendom van het Heilig-Grafklooster in 1467. Roermond, kadasterkaart met legger, van de gemeente Sint-Odiliënberg : 1818 of 1820, schaal 1/2500; Sectie A en C. blz. 282.* — Zie Vervolg, Deel II, hfst. 3, tekst en vn. 21 (afl. 3-4).

²⁹⁾ *Ibid.* — De overdracht gebeurde voorzeker ter fundering van hun college te Roermond. Daar de Jezuïeten voor hun leerlingen geen schoolgeld aanvaardden, moesten zij andere middelen van bestaan vinden. Een van die middelen was het uitbaten van landgoederen die hun waren geschonken of die zij zelf kochten met het bedrag van geldelijke giften die ze ontvingen. In (*RABr, Archief van de provinciaal van de «provincia Flandro-Belgica S.J.», nr. 987*) litterae annuae 1622-1695, staat op fol. 46^r : 1644 Resarciendo Collegii tecto quod vetustate contraxerat vitium, emendis quoque quatuordecim terrarum ingenis; Villa stabula et horrea adstruendis, sumptus facti ter mille florenum praeter eos qui in domesticam sustentationem fiunt, qua non tam ex proventibus quam comparatis elemosinis hactenus consiscit, qua Dei est providentia). Mogelijk slaat deze tekst terug op de overgedragen hoeve van de Heilig-Grafkanunniken, waartoe behoorde de «kerkenbeemt» : 2 bunder 9 roeden en de «Wietenkamp» : meer dan 8 bunder. Zie kaart 2, blz. 282.

³⁰⁾ In 1537 behoorde de hoeve «Hossten» reeds aan Edmond van Barle. Op 30 juni van dat jaar, zijnde Sint-Pauwelsdag, verpacht hij de hoeve «Hossten» met zeker 3 bunder 1 1/2 moren land, beemden en bouwland, voor 12 jaar aan Reyner Moetsell. Edmond van Barle was eigenaar van het leengoed «Overen». De pachtcedule van 15 okt. 1612 betreffende dezelfde hoeve gebruikt de naam «Kleyn Oosten» die voor 12 jaar ter halve winning verpacht wordt aan Gurd (Gust?) Engels en zijn huisvrouw, door Anna van Barlo. In 1637 schenkt dezelfde Juffrouw (waarschijnlijk de tweede dochter van Willem van Baerle en Anna van Spee), erfgename van het landgoed «Overen», gehuwd met Jonkheer Gilles van Haefte (zie getypt art. «*Het Huys Overen*» door VAN DE STEEN) Kleyn Oosten (4000 gld) onder Bergh, en Bergenhoff (8000 gld.) onder Vlodrop en Posterholt gelegen, aan de Jezuïeten van Roermond, op voorwaarde de donatrice te onderhouden. «Klein Oosten» lag waarschijnlijk ten oosten van het landhuis der Jezuïeten, want volgens de pachtcedule van 1537 lagen er 4 morgen land aan de Konijnenberg, 5 morgen aan het broek.

Een van de twee stukken grond gelegen te Odiliënberg die Immel Diricks op 31 januari 1643 aan de Jezuïeten te Roermond verkoopt is 2 morgen groot. Het is «land met een stuk broek en beemd op en onder de konijnenbos [= berg] gelegen, rakende aan het land ende Broek» (van de S.J.). Op de rugzijde van het charter staat : «Bryven van broeck en land bij Kleynooosten bijgekocht van Gimel Direx in dato 31 januari 1643». — *RALM, College der Jezuïeten Roermond, Charters* : van 15 september 1637 (met transfixe van 24 okt. 1637, waarbij Anna van Baerle voornoemde opdracht handhaaft); van 31 januari

Bijlage 1

INVENTARIS VAN HET KLOOSTER SINT-ODILIENBERG

OPGEMAAKT DOOR JAN VAN ABROEK

IN OPDRACHT VAN DE PROOST VAN DENKENDORF

6 juli-13 september 1481 ¹⁾

Eodem anno in octaviis petri et pauli, Ego frater Jo. Abroek, humilis prior monasterii montis Sancte Odilie etc. Solus cum fratribus nostri conventus inventarium feci quia frater Cornelius prior in Henegouwe et frater Petrus provisor domus Sancti Leonardi rogaverunt me se apud gratiosum haberem excusatos propter guarrarum (sic) pericula ac metum corporis. Primo in ecclesia sunt tres calices argentei deaureati, duo ciboria enea supraureata cum duobus parvis quindecim ornamenta, tria paria dalmaticarum, due cappe sericee, quindecim paria pallarum, tria paria manutergiorum, sex mappe pro evangelio, duodecim corporalia, duo paria candelabrorum eneorum et sex parva candelabra stannea et septem missalia pappirea unum graduale pappireum cum parvo unum antiphonarium pappirium cum parvo sex breviaria pappiria et sex psalteria pappiria quatuor spalteria (sic) pergamenia, unum passionale in duobus voluminibus quatuor serinea, due campane communes nobis et parochianis, una campanula ad horas, unum turibulum eneam, sex paria ampulorum, urser unum, unum par vexillorum novorum cum crucibus.

1643, van 22 mei 1687. — *Ibid.*, bundel 3042, nr. 2, 3, 4, 5, 6 : pachtcedules van 1537, van 1612, etc. — *RABr.*, *Archives jésuitiques Roermond*, nr. 21 : *Lijst van de weldoeners van het college*, fol. 2^r.

¹⁾ Deze inventaris maakt deel uit van de : Inventaris van de kapel Sint-Leonard in Aken, van de priorij Henegouw, van de Maria-kapel te Wimmertingen, van de kapel te Oetsloven, van de kapel te Bierbeek en van het klooster Sint-Odiliënberg, opgemaakt door Jan van Abroek in opdracht van de proost van Denkendorf : 23 juni-13 september 1481.

Uitgegeven a) als bijlage in : ZR. M. HERESWITHA, *Jan van Abroek en de gedenk-dag van de 450^e verjaring van zijn zalig overlijden*, in : *Limburg*, XXXIX, [1960], 269-272. (Platen : zegel, blz. 258; folio 1 van het Hs., blz. 269; tekst van de inventaris, blz. 270-272;

b) als nr. 15 van : *De Heilig-Graforde in de Nedergermaanse provincie (1366-1647)*, in : *BCRH*, CXXXI, 1965, 294-300.

Item in dormitorio coraliū et conversorum fratrum sunt duodecim cellule cum culturis laneis ²⁾, linteaminibus, pulvinaribus epicaustorius ³⁾, sotularibus ⁴⁾ et aliis necessariis. In bibliotheca sunt octuaginta libri quorum novem non sunt ligati. Item domo capitularii est liber sive martirilogium (sic) et commentarium Hugonis ⁵⁾ super regulam patris nostri Augustini cum evangeliario et constitutionibus ibidem per primam pro lectione. Item in refectorio sunt tres mense novem mensalia, sex manutergia, novem candelabra lingnea, novem salina, duo promptuaria, octodecem stannea pocula. Pro lectione mense est biblia, passionale sanctorum, textus regule Sancti Augustini, collationes patrum vitae patrum et omelie evangeliorum per totum annum. Item in coquina sunt cacabi, lebetes, patelle, sartagenes, scutelle magne et parve stannee et lingnee diversi generis sissoria stannea et lingnee, unum per thediferarum, una dupla pendula, mensa duo mensale et promptuarium pistorum cum braxatorum cervisie ⁶⁾ et suis pertinentiis. Item in stuba est una mensa pro conventu cum tribus mensalibus et totidem manutergiis, tria salina, tria candelabra enea et unum prumptuarium. Item in camera hospitem ordinis et religiosorum unus lectus cum suis lectisterniis, novem cussini due mense, sex mensalia et totidem manutergia, una pelvis cum urseolo ⁷⁾ et quatuor manutergiis, unum repositorium cum septem amphoris stanneis et tribus poculis stanneis, tria salina stannea duo paria candelabra enea, due tedifere grandes et fusiles ⁸⁾, item una cupa sive lavachrum pro ablutione pedum hospitem cum duobus peditergiis sive linteolis et ad istam cameram spectant quattuor cellule singule cum suis lectis et lectisterniis. Item in camera hospitem laycorum ante portam una mensa, duo mensalia, quatuor cussini, urseus unus, duo manutergia, duo candelabra stannea, duo salina et una cista cum sedilibus et quinque lectisternia cum suis utensilibus pro communitate. Item in

²⁾ Door culturis laneis zijn bedoeld dekens.

³⁾ Epicaustorius : is gewoonlijk eerder een ruimte, een bergruimte voor kostbare voorwerpen, maar moet hier huisraad betekenen.

⁴⁾ Sotularibus : schoeisel van leder of hout.

⁵⁾ Hugonis : HUGO DE SANCTO VICTORE, *Expositio super regulam S. Augustini*, S. ind. typ. (Paris, Guy Marchant) in 4°, Koninklijke Bibl. Brussel, A. 2045. — Zie M.L. POLAIN, *Catalogue des livres imprimés au quinzième siècle des bibliothèques de Belgique*, Brussel II, 1939, nr. 2023, blz. 514.

⁶⁾ Cervisie = latijn cervisia (een soort bier).

⁷⁾ Urseolum = urcellum : waterkan.

⁸⁾ Fusiles ? = blaaspijp ?

domo hospitum mulierum sunt tria lectisternia cum suis pertinentiis una pendula, due thedifere quatuor cussine, due mense cum suis mensalibus, unus urseus, tria manutergia et tribus utensilibus. Item sunt nobis tres curtes sive agriculture nondum ad plenum redempti, valentes annuatim ultra sexaginta florenos sed in presentiarum non habemus de hiis et ceteris reddi[t]ibus nisi XXV florenos vel circiter.

Et ego frater Johannes Aabrock prior et vicarius antedictus protestor, manu propria necnon sigillo mei prioratus officii huic cartule impresso anno quo supra imposito die sancti lamberti episcopi et martyris.

Rugzijde : 1. Inventaris Montis Otilie, 1481 (einde 15de of begin 16de eeuw); 2. Anno Domini (17de eeuw); 3. Archiv Kloster Denkendorff, Lade B, 12. Büschel (begin 19de eeuw)

Bijlage 2

PRIORIJ VAN HEILIG-GRAFKANUNNIKEN
TE SINT-ODILIENBERG (1467-1639) :
CENTRUM VAN DE NEDERGERMAANSE ORDESPROVINCIE (1486-1606).

Hervorming van bestaande huizen :

- Priorij Wimmertingen (1144?, 1243-1312) → Henegouw (Hasselt) (1312-1594) met haar afhankelijke kapellen :
Sint-Martinus te Bierbeek (1243-1659)
O.L. Vrouw te Oetsloven onder Berlingen (1243-1796)
Sint-Agatha te Putte onder Wilsele (1451-1516)
- Kapel Sint Leonhard te Aken (1144?, 1312-1626)

Oprichting van nieuwe Kanunnikenpriorijen :

- O.L. Vrouw van Jeruzalem te Kinrooi (1474-1478)
- Sint-Leonhard te Gustorf bij Grevenbroich (1482 of 1483-1587)
- Jeruzalem te Culemborg (1492-1580)
- Hoogeruts te Slenaken - Noorbeek (1496-1797)
- Mons Oliveti te La Xhavée, onder Wandre (1496-1685)
- Trans Cedron te Venlo (1500-1578)
- Jeruzalem te Kirchhain, in Hessen (1502- ?)
- Heilige Geest te Uedem, in het hertogdom Kleef (1501-1590)
- ? ? ? te 's Heer-Hendrikskinderen, in Z-Beveland (1505?, 1509-?)

Oprichting van Kanunnikessenpriorijen :